

Sveriges godaste försvar?

Mjölkbönders syn på sin roll som samhällsviktig verksamhet i händelse av kris eller krig

Självständigt arbete • 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling

Uppsala 2024

Sveriges godaste försvar? Mjölkbönders syn på sin roll som samhällsviktig verksamhet i händelse av kris eller krig

Sweden's tastiest defense? Dairy farmers' view of their role as a vital societal function in the event of crisis or war

Katarina Hedman

Handledare: Camilla Eriksson, Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI
Bitr. handledare: Ulrika Nordling, Sveriges veterinärmedicinska anstalt, SVA
Examinator: Malin Beckman, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Omfattning: 30 hp
Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E
Kurstitel: Självständigt arbete i landsbygdsutveckling, A2E
Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling
Kurskod: EX0890
Program/utbildning: Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling
Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land
Utgivningsort: Uppsala
Utgivningsår: 2024
Omslagsbild: 936 en höstmorgon. Foto: Katarina Hedman
Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd.
Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: livsmedelsberedskap, civilt försvar, mjölkproduktion, lantbrukare, sårbarhet, försvarsstödjande beteende, försvarsvilja, resiliens

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Avdelningen för landsbygdsutveckling

Sammanfattning

Svenskt lantbruk och livsmedelsproduktion är sårbara i de flesta krissituationer. Från ett beredskapsperspektiv är mjölkproduktion en viktig primärproducent till ett flertal livsmedel, samtidigt som produktionen är helt beroende av ständiga transporter främst i form av mjölkbilen som hämtar mjölk varannan dag. Den här uppsatsen har som syfte att bidra med kunskap och insikt i hur svenska mjölkbönder ser på sina möjligheter att upprätthålla produktion i händelse av krig. Resultaten bygger på semi-strukturerade intervjuer med femton mjölkbönder på totalt tio mjölkgårdar i Sverige. För att understödja intervjuerna har ett fiktivt scenario där Sverige befinner sig i ett gråzonstillstånd mellan krig och fred använts. Mjölkbönderna i studien har ett starkt försvarsstödjande beteende, utifrån de förutsättningar som finns skulle de med sin kunskap och anpassningsförmåga försöka upprätthålla mjölkproduktion så långt det är möjligt. Samstämmigt med tidigare forskning visar studien att beroendet av diesel och den låga lönsamheten inom lantbrukssektorn utgör de största sårbarheterna, vilket ger negativa följd effekter för både lantbrukarnas och samhällets livsmedelsberedskap. För en bättre beredskap önskar sig mjölkbönderna en ökad förståelse för deras produktion, tydligare styrmedel och bättre förutsättningar, så de kan fortsätta producera livsmedel även i kris eller krig.

Nyckelord: livsmedelsberedskap, civilt försvar, mjölkproduktion, lantbrukare, sårbarhet, försvarsstödjande beteende, försvarsvilja, resiliens

Abstract

Swedish agriculture and food production are vulnerable in most crises. From the perspective of food security dairy production is an important primary producer of food. At the same time the production depends on constant transport, mainly in the form of the milk tanker collecting milk every other day. The purpose of this thesis is to provide knowledge and insight into how Swedish dairy farmers view their opportunities to maintain milk production in the event of war. The results are based on semi-structured interviews with fifteen dairy farmers on a total of ten dairy farms in Sweden. A fictional scenario in which Sweden is placed under a gray zone threat, was used to support the interviews. The dairy farmers in this study have a strong defense-supportive behavior and based on their existing conditions they would try to maintain their milk production as long as possible with help from their knowledge and adaptability. Consistent with earlier research this study shows that the dependence on diesel and the low profitability in the agricultural sector are the biggest vulnerabilities, leading to negative consequences for both farmers and society's food security. For a better preparedness, the dairy farmers wish for an increased understanding of their production, better policy instruments and better conditions, to be able to produce food also in a crisis or war.

Keywords: food security, civil defense, milk production, farmers, vulnerability, defense-supporting behavior, will to defend, resilience

Innehållsförteckning

Förord	6
1. Inledning	7
1.1 Problemformulering	8
1.2 Syfte	9
1.2.1 Frågeställningar.....	9
1.2.2 Avgränsningar	10
2. Bakgrund	11
2.1 Sveriges mjölkproduktion	11
2.2 Sveriges jordbrukspolitik.....	12
2.3 Sveriges totalförsvarsplanering	14
2.4 Tidigare forskning	15
2.4.1 Livsmedelsförsörjning i ett risksamhälle.....	15
2.4.2 Nutida kriser visar på ett sårbart livsmedelssystem	16
2.4.3 Sårbarheter i svenskt lantbruk.....	18
2.5 Försvarsvilja och försvarsstödjande beteende	19
2.6 Resiliens och tröskelpunkter.....	21
3. Metod och material	23
3.1 Intervjuer.....	23
3.1.1 Intervjuguide.....	24
3.1.2 Scenario	24
3.2 Informanter	25
3.3 Analys.....	26
3.4 Etik.....	26
3.5 Reflexivitet	26
4. Resultat och diskussion	28
4.1 Så länge det finns diesel finns det hopp.....	28
4.2 Inte den svagaste länken i kedjan	30
4.3 Specialisera eller diversifiera?.....	31
4.4 "Vår insats i en kris"	34
4.5 "Ett steg tillbaks i beredskapstänket"	35
4.6 Vem ska betala för en bättre beredskap?.....	37

5. Slutsatser	40
Referenser	43
Populärvetenskaplig sammanfattning.....	48
Tack	49
Bilaga 1	50

Förord

En vårdag 2018 dämp broschyren *Om krisen eller kriget kommer* ner i brevlådan i lägenheten på Södermalm i Stockholm där jag bodde, något som skulle så ett frö till både den här uppsatsen och det karriärsbyte jag nu befinner mig i sluttampen av. Broschyren fick mig att inse något jag redan visste men inte riktigt reflekterat över under tiden jag bott i stan; att vid en allvarlig händelse eller krig så är en bondgård det bästa stället att befinna sig på. På gården jag vuxit upp på finns det mesta du kan behöva om vanliga samhällsfunktioner inte fungerar som de ska; vedspis och ved, egen brunn, reservkraftverk, en källare fylld med potatis och sist men inte minst djur, höns och kossor.

Ett annat frö till den här uppsatsen har jag alltid haft med mig, förståelsen för den livsstil som är lantbruksyrket. Att vara bonde är inte lätt alla gånger men få bönder jag har träffat skulle kunna tänka sig en annan vardag. Lantbruket står inför många utmaningar, inte minst klimatförändringar och ökande inslag av extremväder. Samtidigt har lantbruket en viktig del i allas vår förmåga att klara oss om krisen eller kriget skulle komma.

Beredskapstankarna och lantbrukets komplexa problem har följt mig genom utbildningen och nu även resulterat i den här uppsatsen.

Katarina Hedman
Söderbykarl, den 23 januari 2024

1. Inledning

Sommaren 2023 tapetsrades Stockholms busshållplatser och tunnelbanor med Lantbrukarnas riksförbunds kampanj *Från Sverige, för Sverige*. Bilderna visade upp bönder som stod ute i rapsfält eller i lagården tillsammans med sina mjölkkor under den samlade rubriken *Sveriges godaste försvar*. Kampanjen hade som syfte att uppmana konsumenterna att köpa svenska livsmedel för att stärka Sveriges försvar, eftersom den livsmedelsproduktion vi har inom landet i fredstid kan bli det enda vi med säkerhet kan tillgå i krigstid (LRF 2023a). Att se bilder på lantbrukare i tunnelbanan hör inte till vanligheterna och visar också en bild av hur högaktuell frågan om Sveriges försvar och livsmedelsberedskap är.

I den här uppsatsen tar jag fasta på rubriken *Sveriges godaste försvar* och analyserar om det verkligen stämmer. Är lantbruket vårt godaste försvar? Utifrån lantbrukarnas eget perspektiv undersöker jag vilket bidrag lantbruket kan göra i händelse av en allvarlig försörjningskris eller krig.

LRF:s kampanj i tunnelbanan i Stockholm (LRF 2023).

Uppsatsen bidrar med kunskap till ett forskningsprojekt om idisslarnas roll i livsmedelskedjan ur ett beredskapsperspektiv, ett tvärvetenskapligt samarbete mellan Statens veterinärmedicinska anstalt, SVA och Sveriges lantbruksuniversitet, SLU. Projektet är en del av *SustAnimal*, ett kunskapscentrum vars uppdrag är att öka kunskapen om de livsmedelsproducerande djurens framtida roll (SLU 2023).

Denna uppsats blir också en fortsättning på min kandidatuppsats där jag undersökte riskuppfattning bland mjölkbönder i Uppland, med hjälp av ett scenario där mul- och klövsjuka spreds i landet. Min slutsats i kandidatuppsatsen var att de intervjuade mjölkbönderna som individer är motståndskraftiga eftersom de är så vana vid att bemöta och hantera kriser i sin vardag (Hedman 2023). Jag argumenterar för att lantbrukarna däremot befinner sig i ett sårbart samhälle som har negativ påverkan på deras förmåga att vara motståndskraftiga mot en större samhällskris som ett utbrott av mul- och klövsjuka (ibid.). Kandidatuppsatsen fokuserade på hur risker upplevs av lantbrukarna och hur de hade valt att agera i det framlagda scenariot. I denna uppsats ligger fokus i stället på hur lantbrukarna ser på sig själva i relation till samhället i en krigssituation.

1.1 Problemformulering

På grund av det försämrade omvärldsläget beslutade riksdagen år 2015 att återuppta totalförsvarsplaneringen, som i princip varit vilande sedan millennieskiftet (Prop. 2014/15:109). I totalförsvarsplaneringen ingår förutom det militära försvaret även det civila försvaret, som kan beskrivas som all samhällsverksamhet som behöver bedrivas i krig eller krigsfara (SFS 1992:1403). Här räknas all samhällsviktig verksamhet in vilket innebär sådan verksamhet, infrastruktur eller tjänst som är nödvändig för att upprätthålla samhällets grundläggande behov (MSB 2023). Till exempel ”animalieproduktion samt primärproduktion av foder och vegetabilier” (MSB 2023:15) – alla svenska lantbruk med andra ord.

Svenskt lantbruk och livsmedelsproduktion är sårbart för kris (Eriksson 2018). På djurgårdar är det i praktiken omöjligt att upprätthålla produktion ens under kortare kriser om el saknas och regelbundna leveranser uteblir (ibid.). Under en längre kris utan tillgång till drivmedel, utsäde, växtskyddsmedel och gödsel blir det även nästintill omöjligt att bedriva växtodling (ibid.).

Ur ett beredskapsperspektiv är mjölkproduktion en viktig primärproducent till ett flertal näringsrika livsmedel men är samtidigt helt beroende av att andra aktörer – inte minst mejeriet och mjölkbilen, som i regel hämtar mjölk varannan dag, året om. Därför är mjölkgårdar intressanta att undersöka eftersom de bedriver en för livsmedelsförsörjningen viktig produktion året om, samtidigt som de i sin tur är

beroende av att de har tillgång till insatsvaror som foder (till stor del från egen växtodling), el, rent vatten och så vidare samt att leveranserna till och från gården fungerar.

Resten av samhället är i sin tur beroende av mjölkbönderna och deras lantbrukskollegor för att kunna tillgodogöra sig det grundläggande behovet av mat. I allvarliga försörjningskriser, som ett krig i Sverige eller i Sveriges närområde är det den inhemska produktionen vi kan förlita oss på. Sårbarheten i Sveriges livsmedelsförsörjning under allvarliga försörjningskriser har därmed en koppling till sårbarheten på mjölkgårdar, och ökar i takt med att antalet mjölkgårdar minskar. Det blir en sårbarhet i flera steg som i och med det försämrade omvärldsläget blir alltmer relevant och oroande. Som primärproducenter börjar kedjan från jord till bord hos lantbrukarna och vad de anser behövs för att skapa en bättre beredskap är därför betydelsefullt att undersöka. Deras kunskap och erfarenheter kan ge viktiga insikter kring hur lantbruket bäst kan stöttas och förberedas för kris eller krig.

Det saknas aktuell forskning om hur lantbrukare upplever sin roll i det civila försvaret och hur de ställer sig till att försöka upprätthålla livsmedelsproduktion i händelse av en allvarlig försörjningskris eller krigssituation.

1.2 Syfte

Sveriges lantbrukare har en väsentlig roll i det civila försvaret. I denna studie vill jag undersöka hur lantbrukarna själva ser på denna roll. Syftet med denna uppsats är att bidra med kunskap och insikt i hur svenska mjölkbönder ser på sina möjligheter att upprätthålla sin produktion i händelse av krig. Nedan följer studiens frågeställningar samt de avgränsningar som jag gjort i projektet.

1.2.1 Frågeställningar

Följande frågeställningar har varit vägledande för att besvara studiens syfte:

- Hur ser svenska mjölkbönder på sin roll i det svenska totalförsvaret?
- Vad upplever svenska mjölkbönder som de största sårbarheterna inom deras verksamhet i händelse av en allvarlig försörjningskris?
- Vilka förändringar anser svenska mjölkbönder behövs för att ge Sverige en bättre livsmedelsberedskap?

1.2.2 Avgränsningar

För att göra det möjligt att undersöka hur mjölkbönder ser på sårbarheterna i sin verksamhet i allvarliga försörjningskriser har studien utgått ifrån ett gråzonsscenario där Sverige befinner sig i ett tillstånd mellan krig och fred. Scenariot presenteras närmare i metodavsnittet, 4.1.2. Gråzonstillstånd har bedömts vara den dominerande formen av konfrontation mellan stater (Jonsson et al. 2019). Gråzon beskrivs mer ingående i bakgrundsavsnittet, 2.3.

2. Bakgrund

I det här kapitlet ges bakgrundsinformation om Sveriges mjölkproduktion och dess förutsättningar. I *svensk mjölkproduktion* samlas fakta kring hur mjölkproduktion i Sverige fungerar idag och mjölkproduktionens förutsättningar. Nästa avsnitt *svensk jordbrukspolitik* ger en kortfattad genomgång av jordbrukspolitik i Sverige sedan andra världskriget och i *Sveriges totalförsvarsplanering* sammanfattas återuppbyggnaden av totalförsvaret som pågått sedan 2015. I det avslutande avsnittet *Tidigare forskning* redovisas forskning inom området uppdelat i följande tre delar; *Livsmedelsförsörjning i ett risksamhälle*, *Nutida kriser visar på ett sårbart livsmedelssystem* och *Sårbarheter i svenskt jordbruk*.

2.1 Sveriges mjölkproduktion

Svensk mjölkproduktion är en viktig del av svensk primärproduktion. Idisslare som mjölkkor spelar en viktig roll i ett hållbart kretslopp där de bidrar till biologisk mångfald och producerar gödsel som kan användas för växtodling och biogasproduktion (Bendt et al. 2023). Till skillnad från annan djurproduktion, som kyckling och gris, kan mjölkkor äta gräs och omvandla det till näring som människan kan ta del av (ibid.).

Etablering och utveckling av mejerier har varit avgörande för att skapa förutsättningar för hur mjölkproduktionen ser ut idag. Mejerier började anläggas i större skala mot slutet av 1800-talet (Antonsson & Jansson 2011). Under åren har även mejerierna storleksrationaliserats och produktionen har koncentrerats till ett fåtal orter (ibid.). Mejerierna startade ofta som små kooperativ och drevs gemensamt av traktens bönder, idag domineras den svenska marknaden av ett fåtal stora mejerier (Martiin 2019). Arla Foods dominerar idag marknaden och 69 procent av den mjölk som levereras till ett mejeri i Sverige går hit (Lingheimer 2016). 2100 svenska mjölkgårdar levererar sin mjölk till Arlas totalt 11 mejerier (Arla 2023).

Storleksrationaliseringen märks även tydligt i svensk mjölkproduktion. Mjölkgårdarna blir färre men större samtidigt som produktionen ökar per mjölkko och tekniken blir alltmer avancerad (Martiin 2019). Sedan slutet av 1940-talet har

antalet gårdar med mjölkproduktion minskat med i genomsnitt 10 gårdar per dag (ibid.). År 2022 fanns 2 795 mjölkföretag och 297 000 mjölkkor i Sverige (Karlsson 2023). Det innebär att genomsnittsgården år 2022 hade 106 mjölkkor, motsvarande siffra 40 år tidigare var 16 kor per gård (ibid.). Samtidigt mjölkar korna alltmer och mjölkproduktionen per ko har ökat med nästan 50 procent de senaste 40 åren (ibid.).

Att bedriva lantbruk idag innebär stora investeringskostnader samtidigt som marginalerna är små (Remvig & Hansson 2022). De senaste årens ökade priser på insatsvaror som diesel, el, foder och gödning har också lett till ökade likviditetsproblem för lantbrukssektorn (ibid.). Lönsamheten för svensk mjölkproduktion hade, trots kostnadsökningarna, en förhållandevis positiv utveckling under år 2022, tack vare ett historiskt högt mjölkpris (Växa 2023). Kostnaderna för insatsvaror har stabiliserats något under 2023 men samtidigt har mjölkpriset sjunkit snabbt vilket gett en ansträngd ekonomisk situation för många mjölkbönder (ibid.). Politiska åtgärder för att förbättra lönsamheten är ofta en långsam process och det saknas åtgärder som snabbt och kortsiktigt förbättrar likviditeten för företagen (Remvig & Hansson 2022).

2.2 Sveriges jordbrukspolitik

Under och direkt efter andra världskriget rådde matbrist i Europa. I Sverige hade jordbrukspolitiken länge varit inriktad på att jordbrukarna skulle kunna försörja sig själva oavsett gårdsstorlek, men 1947 genomfördes vad som kan beskrivas som en helomvändning vad gäller politikens inställning till jordbruket (Flygare 2011). Sveriges riksdag beslutade om en ny jordbrukspolitik som fokuserade på färre och större gårdar för att effektivisera jordbruket och kunna försörja den växande urbana befolkningen (ibid.). I beslutet sattes tre tydliga mål upp för jordbruket; Ett inkomstmål för att jordbrukarna skulle kunna få samma levnadsstandard som industriarbetarna, ett rationaliseringsmål för att effektivisera och skapa ett stabilare jordbruk, samt ett produktionsmål där landets produktion skulle motsvara landets behov av livsmedel för att Sverige skulle kunna försörja sin befolkning i händelse av krig (Flygare & Isacson 2003).

Produktionsmålet visade sig snabbt vara lätt att uppnå tack vare utvecklingen mot mekanisering och effektivisering i jordbruket. Redan på 50-talet började den ökande produktionen ses som problematisk eftersom den innebar stora kostnader i marknadsregleringar, jordbrukspolitiken styrde därför om för att begränsa produktionen och skogsplantering på jordbruksmark uppmuntrades (Eriksson 2016). Under 60-talet tillsattes en ny utredning av jordbrukspolitiken eftersom särskilt inkomstmålet från 1947 inte uppnåtts på ett önskvärt sätt (Flygare & Isacson 2003). Jordbruken behövde rationaliseras ytterligare och 1967 beslutade riksdagen

att sänka produktionsmålet till en 80 procentig självförsörjningsgrad (Eriksson 2016). Bönderna som tidigare haft ganska stort politiskt inflytande började under 60-talet bli för få för att ha något betydande inflytande över de politiska besluten (Flygare 2011).

Överproduktionen fortsatte och under 80-talet växte en stark kritik fram mot marknadsregleringarna av jordbruket som ansågs driva upp livsmedelspriserna för konsumenterna och orsaka orättvis konkurrens på världsmarknaden (Eriksson 2016). I det livsmedelspolitiska beslutet 1989 (Prop. 1989/90:146) beslutades till slut att marknadsregleringarna skulle upphöra, och ett program införas där bönderna fick ersättning för att lägga sina åkrar i träda, odla vall eller energiskog i stället för spannmål (Flygare & Isacson 2003). Programmet kallades *Omställning 90* och var en del i avregleringen av den subventionspolitik som gällt för jordbruket i skiftande former sedan 1930. Under en treårsperiod togs en tiondel av svensk åkermark ur bruk (ibid.).

Avregleringen Omställning 90 påbörjades men genomfördes aldrig helt. 1994 röstade Sverige ja till medlemskap i EU, vilket vid inträdet i unionen 1995 innebar ett återreglerat jordbruk inom ramen för den gemensamma jordbrukspolitiken. EU:s gemensamma jordbrukspolitik innebär ett omfattande subventionerings- och omfördelningssystem där medlemsstaterna tillsammans bistår bönderna ekonomiskt (Tallberg 2020). Inom den gemensamma jordbrukspolitiken finns också lagar och regler som behöver följas av medlemsländerna och dess lantbrukare för att få tillgång till jordbruksstöden. Lagstiftningen genomförs ofta genom EU-förordningar som innebär att reglerna blir bindande, giltiga och tillämpliga direkt i samtliga medlemsländer och står ovan medlemsländernas egna lagar (ibid.). Det är en förutsättning för den gemensamma jordbrukspolitiken och öppenheten på den inre marknaden att alla EU:s medlemsländer följer samma lagstiftning ur konkurrenssynpunkt. Men förordningarna innebär ofta minimikrav och täcker inte alla områden, vilket gör att skillnader ändå finns som påverkar konkurrensförutsättningarna. Exempelvis har Sverige en hårdare djurskyddslagstiftning än resten av medlemsländerna (Eriksson 2016).

Sveriges lagstiftning ställer inom flera områden högre krav på de svenska lantbrukarna jämfört med deras europeiska kollegor, vilket innebär att de konkurrerar med lantbrukare som inte behöver följa samma hårda lagkrav och därför kan producera billigare livsmedel (Eriksson 2016). EU-inträdet har resulterat i förlorade marknadsandelar för det svenska lantbruket då mer livsmedel importeras på EU:s inre marknad från andra medlemsländer (ibid.). Ett ökat importberoende av livsmedel kan skapa problem för livsmedelsförsörjningen i Sverige i ett kris- eller krigstillstånd där handel med utlandet blir begränsad.

2.3 Sveriges totalförsvarsplanering

I samband med EU-inträdet förändrades också Sveriges totalförsvarsplanering och behovet av att ha beredskapslager kom att ses som onödiga i och med de ökade import- och exportmöjligheterna som EU-medlemskapet innebar. I regeringens proposition *Förändrad omvärld – omdanat försvar* föreslogs att beredskapslagring så långt som möjligt skulle ersättas av andra metoder för att säkra försörjningsförmågan (Prop. 1998/99:74). Under 90-talet avvecklades lager av försvarsmateriel, mat och drivmedel eftersom en stabil världsmarknad och medlemskapet i EU ansågs säkerställa att handel skulle kunna ske i de flesta tänkbara krisscenarier (ibid.).

Sedan det säkerhetspolitiska läget i Europa försämrats efter Rysslands aggression mot Ukraina och olagliga annektering av Krim 2014, fattade riksdagen beslut om en återuppbyggnad av det svenska totalförsvaret år 2015 (Prop. 2014/15:109). Inför nya försvarspolitiska beslut tillsätter riksdagen en parlamentariskt utsedd Försvarsberedning för att förhandla fram och göra bedömningar kring inriktningen för försvarspolitiken. I Försvarsberedningens senaste rapport *Kraftsamling* anser Försvarsberedningen att det finns anledning att överväga en återgång till beredskapslager av kritiska insatsvaror, samt att en inhemsk produktion av viktiga insatsvaror bör främjas (Ds 2023:34). Livsmedelsförsörjning bedöms utgöra en väsentlig del av totalförsvaret och den inhemska primärproduktionen tillskrivs återigen en viktig roll:

En välfungerande och robust livsmedelsförsörjning är avgörande för samhällets motståndskraft vid långvariga kriser. En av utgångspunkterna för livsmedelsförsörjningen är därför vad den inhemska primärproduktionen och förädlingskedjan kan tillgodose i relation till den kost som behöver säkerställas. För att upprätthålla primärproduktion och en fungerande förädlingskedja i krig behöver tillräcklig kapacitet tillgodoses redan i fred. (Ds 2023:34:189)

Livsmedelsförsörjningen är en viktig del av det civila försvaret. Det civila försvarets roll i totalförsvaret är att kunna säkerställa viktiga samhällsfunktioner, skydda civilbefolkningen, bidra till den militära försvarsförmågan och upprätthålla försvarsvilja och motståndskraft i samhället (Ds 2023:34). Sedan 2022 har det civila försvaret en ny struktur för ansvar, samordning och ledning vilken har utvärderats av den nya myndigheten *Myndigheten för totalförsvarsanalys* (MTFA). Den nya strukturen innebär att Sverige delas in i sex civilområden för högre regional ledning och pekar ut vilka nationella statliga myndigheter som ska vara beredskapsmyndigheter samt delar in dem i tio beredskapssektorer (MTFA 2023). Statliga myndigheter har fått ett utökat ansvar för det civila försvaret med Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) som övergripande samordnande myndighet för det civila försvaret (ibid.) Livsmedelsverket är sektorsansvarig myndighet för beredskapssektorn *Livsmedelsförsörjning och*

dricksvatten, och ska därmed samordna beredskapsarbetet inom sektorn tillsammans med Länsstyrelserna, Naturvårdsverket, Statens jordbruksverk och Statens veterinärmedicinska anstalt (ibid.).

Regeringen tillsatte i april 2022 en utredning om en ny livsmedelsberedskap, som redovisades den 31 januari 2024 (Dir. 2022:33). I betänkandet *Livsmedelsberedskap för en ny tid* föreslås att en livsmedelsberedskapslag ska inrättas för att uppnå det föreslagna målet för svensk livsmedelsberedskap; ”att säkerställa att hela befolkningen över tid har tillgång till nödvändiga livsmedel vid en allvarlig störning eller en överhängande risk för en allvarlig störning i livsmedelsförsörjningen” (SOU 2024:8:13-14). Livsmedelsberedskap definieras i utredningen som verksamhet vars syfte är att upprätthålla för befolkningen nödvändig livsmedelsförsörjning, att säkerställa väsentliga samhällsfunktioner eller att bidra till den militära försvarsförmågan (SOU 2024:8).

Återuppbyggnaden av totalförsvaret innebär också att Sveriges förmåga att möta utmaningar och situationer i en gråzon mellan krig och fred behöver stärkas (Prop. 2020/21:30). Gråzon är ett begrepp som används för att beskriva hur icke-militära maktmedel används för att påverka ett land, under tröskeln för regelrätt krig (Jonsson et al. 2023). Exempel på maktmedel som kan förekomma i ett gråzonstillstånd är politiska påtryckningar och fientlig retorik, sanktioner och bojkott av företag, desinformation och propaganda, spionage och informationsstöld samt cyberangrepp och fysiska sabotage på infrastruktur (ibid.). Genom vilseledande och överraskande åtgärder utgör en gråzonssituation en möjlighet för en angripare att undvika militära motangrepp (Ds 2017:66).

2.4 Tidigare forskning

Nedan presenteras tidigare forskning som är relevant för uppsatsens syfte och frågeställningar. Resiliens, som är ett av uppsatsens två bärande begrepp, dyker upp för första gången i kapitel 2.4.2. Resiliens beskriver ett föremåls eller systems motståndskraft och anpassningsförmåga till yttre störning, begreppet presenteras ytterligare i uppsatsens teorikapitel, 3.2. Uppsatsens andra bärande begrepp, försvarsvilja, nämndes i ovan kapitel 2.3 och presenteras vidare i kapitel 3.1.

2.4.1 Livsmedelsförsörjning i ett risksamhälle

Inte bara lantbruket utan hela vårt samhälle kan sägas bygga in alltmer sårbarhet, i vad som kallas *risksamhället*, i takt med ökande digitalisering, storleksrationalisering och globalisering (Beck 1992). Klimatförändringarna är ett ständigt hot samtidigt som världen blir mer osäker och krig pågår på allt fler platser. Antalet väpnade konflikter i världen har ökat för varje år som gått under de senaste

decennierna och antalet döda i krig och konflikter har ökat markant de senaste tre åren, samtidigt som allt fler offer är civila (Davies et al. 2023). Omvärldsläget ökar hoten mot Sverige, auktoritära stater blir alltmer offensiva och deras agerande oberäkneligt, utvecklingen för världsläget är svårbedömd och förändringar kan ske snabbt (Säkerhetspolisen 2023).

Risker är inte längre endast naturliga, de finns också inbyggda i samhället, menar den tyske sociologen Ulrich Beck (1992) som har myntat begreppet risksamhälle. Risksamhället innebär att risker som vi upplever är inte längre främst orsakade av naturen i sig själv utan är fenomen skapade av människors inverkan på naturen (Beck 1992). Riskerna som skapas i det moderna samhället kan inte kontrolleras av enskilda människor eller stater, de respekterar inte landsgränser och kännetecknas av en global utbredning (Enander 2018).

Det moderna samhället, risksamhället, präglas av osäkerhet och alltmer desperata försök att kontrollera något som troligtvis är okontrollerbart (Inglis & Thorpe 2009). Krafter som satts i rörelse i och med den industriella revolutionen och den teknologiska utvecklingen gör att en kapitalistisk ekonomi med global handel styr alltmer, något som underminerar nationalstaternas kontroll över den egna ekonomiska situationen (Beck 2000).

Att vara självförsörjande på livsmedel framställs ibland som att stå i direkt motsättning till att vara öppen för handel på den globala marknaden (Clapp 2017). Självförsörjning som livsmedelsstrategi brukar kritiseras av ekonomer eftersom det anses sätta politiska mål före ekonomisk effektivitet (ibid.). Men de flesta länder som har mål kring självförsörjningsgrad av livsmedel ägnar sig samtidigt åt handel, målet är sällan absolut självförsörjning utan att den inhemska produktionen ska öka i förhållandet till den totala konsumtionen av livsmedel i landet (ibid.). En mer nyanserad bild behövs därför när självförsörjningsgrad och livsmedelsstrategier diskuteras menar Clapp (2017). Handelsregler länder emellan behöver vara flexibla så att länderna kan använda politiska styrmedel för att maximera fördelarna med ökad självförsörjning och minimera risker som kan uppstå med handelsrestriktioner (ibid.).

2.4.2 Nutida kriser visar på ett sårbart livsmedelssystem

Covid-19-pandemin visade nyligen vilka enorma sårbarheter som finns i det globala livsmedelssystemet (Clapp & Moseley 2020). Fokuset på industriella och mer specialiserade produktionsmetoder och handel via komplexa globala försörjningskedjor ledde under pandemin till stora störningar och ökad hunger i världen (ibid.). Att Covid-19-pandemin kan ses som en händelse som sker en gång per århundrade gör det möjligt att ifrågasätta vilken betydelse kritiken kan spela för

ett annars väl fungerade system (ibid.). Clapp och Moseley (2020) påpekar dock att det är inte bara pandemier som det nuvarande livsmedelssystemet behöver bli mer resilient mot. Andra hot väntar i kulisserna; klimatkrisen, extremväder, det ökade antalet konflikter, ekonomisk nationalism och ökad skyddstullspolitik (ibid.).

Det pågående kriget mellan Ryssland och Ukraina underminerar det globala livsmedelssystemet (Rabbi et al. 2023). I Ukraina finns en tredjedel av Europas produktiva jordbruksmark och landet är en av världens topp tre exportörer av spannmål (FAO 2023). Sedan krigsutbrottet har Ukrainas spannmålsproduktion minskat med 30 procent och exporten har halverats (Rabbi et al. 2023). Ryssland är den största exportören av gödningsmedel och på grund av kriget har priset på både gödning och andra energikrävande varor ökat (ibid.). Detta har inneburit en väsentlig påverkan på livsmedelsproduktionen inom Europa (ibid.). Den europeiska jordbrukssektorn är nettoimportör av flera råvaror som djurfoder och insatsvaror som gödningsmedel och energi (ibid.). Sårbarheten som detta innebär i kombination med ökande kostnader för insatsvaror skapar produktionssvårigheter för lantbrukarna (ibid.). Det driver i sin tur upp livsmedelspriserna och påverkar tillgången på mat (ibid.).

Sårbarheterna i det globala livsmedelssystemet har delvis skapats av politiska styrmedel som införts efter tidigare livsmedelskriser för att förhindra att nya kriser uppstår (Clapp & Moseley 2020). Detta kan ses som ett exempel på den paradox Beck (1992) menar finns i det moderna risksamhället; samhället utvecklas för att motverka risker men bygger i utvecklingen samtidigt in nya typer av risker. I detta fall ett allt mer sårbart livsmedelssystem. Inför framtida kriser finns ett behov av ökad investering i mer diversifierad produktion och mer diversifierade leveransnätverk för att bygga en bättre resiliens (Clapp & Moseley 2020). För att möta utmaningarna med livsmedelsförsörjningen inom Europa menar Rabbi et al. (2023) att det behövs ett övergripande tillvägagångssätt som stärker den inhemska produktionen och minskar importberoendet.

Större diversitet inom jordbruket skulle ge både ökad hållbarhet och mer resiliens, menar Bennett (2016). En diversifierad produktion, där både lantbruksenheterna och vad som odlas anpassas till platsens förutsättningar, innebär att både den biologiska mångfalden och ekologiska hållbarheten ökar (Bendt et al. 2023). I arbetet med att ställa om till en diversifierad produktion behöver lantbrukarnas lönsamhet säkerställas (Bennett 2016). Lönsamheten kan säkerställas genom ett ökat fokus på social hållbarhet i stället för enbart ekonomisk hållbarhet (ibid.). Med en ökad resiliens stärks lantbrukets förmåga att anpassa sig till förändringar och förbereda sig för att möta störningar (ibid.).

2.4.3 Sårbarheter i svenskt lantbruk

Importberoendet har setts som jordbrukets största sårbarhetsproblem i över 50 år och var en grundsten i den beredskapsplanering för livsmedelsförsörjning som fanns fram till 90-talet (Eriksson 2018). Sårbarheten har dock fortsatt att förvärras, Eriksson (2018) ger tre tydliga exempel: 1) gårdarna har blivit färre, större och mer specialiserade vilket ökat på importberoendet; 2) med EU-inträdet vändes det produktionsöverskott som funnits sedan 1950-talet, till ett produktionsunderskott på flera viktiga livsmedel; 3) just-in-time-filosofin som styr transporter och lagerhållning inom såväl jordbrukssektor som livsmedelsindustri gör gårdarna beroende av regelbundna transporter.

Miljö- och jordbruksutskottets uppföljnings- och utvärderingsgrupp har i rapporten *Lantbrukets sårbarhet – en uppföljning* konstaterat att sårbarheten i Sveriges livsmedelsproduktion blir alltmer aktuell (Sveriges riksdag 2021). Sårbarheter som lyfts fram i rapporten är lönsamhetsproblemen och beroendet av EU-stöd, svårigheter med att hitta kompetent personal samt att det endast finns ett fåtal stora livsmedelsanläggningar (ibid.). Den mest framträdande sårbarheten är beroendet av drivmedel för att upprätthålla produktion (ibid.).

Ur ett beredskapsperspektiv är det viktigt att lösa sårbarhetsproblemen inom jordbruket. Det finns risk att återuppbyggnaden av totalförsvaret fokuserar på kortsiktiga lösningar, som lagring av insatsmedel, för att kunna upprätthålla dagens produktion (Eriksson 2018). En mer långsiktig lösning, som samtidigt ökar motståndskraften, vore att satsa på omställning till ett fossilfritt jordbruk, ökad självförsörjning på insatsmedel och produktionsmetoder med mindre klimatavtryck (ibid.). Eriksson (2018) menar att beredskapsperspektivet kan bli ytterligare en drivkraft till den omställning som behövs för att skapa ett hållbart jordbruk. Att genomföra detta är inte alls omöjligt sett till den kunskap, framåtanda och anpassningsförmåga som finns i den svenska lantbrukarkåren (ibid.).

Andersson och Brorsson (1991) undersökte jordbrukets sårbarhet år 1990 och konstaterade att lantbruk är en mycket sårbar näringsgren. Apropå lantbrukarkårens stora kompetens och innovationsförmåga skriver de så här:

Kanske det rentav är så att landets förmåga att överleva vid krig och kris är avhängig av de ca 2% av landets yrkesverksamma befolkning, som sysslar med jordbruk. Det gäller inte bara livsmedelsproduktionen, utan även andra värden. Lantbruket och dess människor som bärare av styrka, trygghet, uthållighet och kontinuitet borde betraktas som en viktig resurs inom den del av totalförsvaret som gäller psykologiskt försvar. Att göra sig av med sin landsbygd vore att avhänga sig en överlevnadsmöjlighet i ofärdstider. (Andersson & Brorsson 1991:171)

För att svara på studiens frågeställningar har begreppen *försvarsvilja*, *försvarsstödjande beteende* och *resiliens* använts som verktyg. Begreppen har alla med motståndskraft att göra; Försvarsvilja har historiskt likställts med befolkningens motståndskraft och innebär en viljeinriktning eller benägenhet att handla på ett visst sätt (Wedebbrand och Jonsson 2021). Resiliens kan också beskrivas som motståndskraft men handlar mer om en inneboende förmåga än vilja. Nedan presenteras begreppen, deras historia och hur de kommer användas i studiens resultat och diskussion.

2.5 Försvarsvilja och försvarsstödjande beteende

Försvarsvilja som begrepp har funnits med i svenska försvarssammanhang och mätts i opinionsundersökningar sedan 50-talet (Wedebbrand & Jonsson 2021). Begreppet har kommit tillbaka i samband med återuppbyggnaden av totalförsvaret och återfinns i en rad offentliga publikationer rörande totalförsvaret som publicerats de senaste åren (ibid.). Försvarsviljan antas i samtliga publikationer ha en viktig roll för totalförsvaret och Sveriges försvarsförmåga (ibid.). I Försvarsberedningens senaste rapport *Kraftsamling* anses försvarsvilja avgörande för totalförsvaret: ”Försvarsberedningen understryker försvarsviljans fundamentala betydelse för vårt lands försvar och för ett fungerande totalförsvaret” (Ds 2023:34:243). Enligt rapporten grundläggs befolkningens försvarsvilja i fred för att kunna upprätthållas i krig och behöver därför stärkas i och med det försämrade säkerhetspolitiska läget (Ds 2023:34).

Det har dock saknats en tydlig och gemensam definition av begreppet försvarsvilja. Wedebbrand och Jonsson på Totalförsvarets forskningsinstitut har därför föreslagit följande som en historiskt förankrad definition; ”Att ha försvarsvilja är att i ett försvarsrelaterat syfte vara benägen till att handla eller tycka på vissa sätt” (Wedebbrand & Jonsson 2021:34). Wedebbrand och Jonsson (2021) föreslår vidare att försvarsviljan som begrepp ska konkretiseras i tre försvarsviljetyper; personlig, allmän och understödjande försvarsvilja. Personlig och allmän försvarsvilja är etablerade begrepp, även om de saknat definition, medan understödjande försvarsvilja är ett nytt begrepp som är tänkt att fungera som komplement till de andra två (ibid.).

Personlig försvarsvilja är individens eget handlande och innebär en villighet att delta personligen som resurs i en verksamhet som behöver fungera under höjd beredskap och krig (ibid.). Att delta personligen kan innebära att vara militär men också att fortsätta gå till sitt vanliga jobb inom en samhällsviktig verksamhet som till exempel lantbruk och livsmedelsproduktion. Allmän försvarsvilja innefattar befolkningens åsikter och deras villighet att tycka att det egna landet ska försvara

sig i en händelse av krig eller höjd beredskap (ibid.). Med understödjande försvarsvilja avses handlande och tyckande som faller utanför ramarna för personlig eller allmän försvarsvilja, men som ändå bidrar till försvarsförmågan (ibid.). Det kan till exempel handla om att ha en god hemberedskap eller att anse att mer offentliga medel bör gå till beredskapsåtgärder.

Opinionsundersökningar visar en generellt hög försvarsvilja hos den svenska befolkningen. I undersökningar som genomfördes år 2022 ansåg 90 procent av respondenterna att Sverige (absolut eller troligen) bör göra väpnat motstånd vid militärt angrepp från ett annat land, en siffra som ökat med 13 procentenheter sedan liknande undersökningar 2018 (Wedebbrand & Andersson 2023). Över 90 procent av respondenterna i en undersökning gjord 2019 ansåg att det är ganska viktigt eller mycket viktigt att Sverige har ett militärt, civilt och psykologiskt försvar (Jonsson & Wedebbrand 2021). I samma undersökning ansåg över 70 procent att mer offentliga medel bör satsas på svensk beredskap (ibid.). En annan undersökning från 2022 visar att 77 procent av respondenterna ställde sig positiva till att delta i totalförsvaret om hänsyn tas till personliga färdigheter och förmågor (Lundquist 2022).

Det är viktigt att inte lägga för stor tyngd på försvarsviljans inverkan på försvarsförmågan, eftersom viljan att handla är viktigare än motivet bakom viljan (Wedebbrand & Andersson 2023). Det kan finnas andra motivationsgrunder som leder till ett försvarsstödjande beteende förutom försvarsvilja (ibid.). Till exempel en lantbrukare som upprätthåller sin produktion (som är en samhällsviktig verksamhet i höjd beredskap eller krig) skulle kunna göra det med motivationen att bidra till Sveriges försvar. Men lantbrukaren skulle likväl kunna upprätthålla produktionen av ekonomiska skäl eller för att det helt enkelt känns mest meningsfullt att fortsätta med produktionen även i krig. Handlandet blir i båda fallen detsamma och lantbrukaren bidrar till försvarsförmågan oavsett motiv bakom handlingen.

För försvarsförmågan är det *hur* människor agerar som är det väsentliga, men rimligtvis inte *varför* de väljer att agera som de gör (Wedebbrand & Andersson 2023). Det är därför egentligen det försvarsstödjande beteendet som är det mest väsentliga för Sveriges försvarsförmåga, inte försvarsvilja.

Det är bland annat det försvarsstödjande beteendet hos svenska mjölkbönder som jag undersöker i den här uppsatsen.

2.6 Resiliens och tröskelpunkter

Resiliens har förekommit som ett naturligt koncept i flera hundra år och blev under 1800-talet en term för att beskriva ett materials förmåga att återgå till sin ursprungsform efter en påfrestning (Bergström 2016). Sedan dess har resiliens som begrepp utvecklats för att även beskriva påfrestningar eller störningar i komplexa system (ibid.). Den kanadensiska ekologen C. S. Holling (1973) introducerade begreppet resiliens som ett sätt att förklara ekologiska systems förmåga att klara av och anpassa sig till förändring. Inom ekologi definierar resiliens ett systems kraft att återfå styrka och stå emot störningar, snarare än bara att kunna återgå till det tillstånd som var innan störningen inträffade (Holling 1973).

Anpassningsförmåga är en viktig del av det nutida begreppet resiliens och beskriver hur ett ekosystem både kan upprätthålla funktion under stress och förändras för att möta framtida stress. Genom en mångfald av handlingsalternativ kan ett system upprätthållas även om hoten förändras eller är svåra att förutse (Bergström 2016). Diversitet stärker alltså resiliensen eftersom det ger många olika lösningar till samma typ av problem. Idag används resiliens ofta för att analysera både sociala och ekologiska system. Ett resilient ekosystem kan vara en skog som klarar av störningar som bränder och stormar (Moberg & Simonsen 2014). Medan ett resilient samhälle kan ha en förmåga att klara av störningar som politisk oro eller en naturkatastrof (ibid.).

Störningar som ett system eller ett samhälle behöver kunna anpassa sig till uppstår inte bara i den fysiska omgivningen, sociala och politiska förändringar kan också leda till störningar och stress i systemet (Olofsson et al. 2016). Cote och Nightingale (2012) menar att vikten av makt, struktur och kultur döljs eller missas när sociala processer analyseras med ekologiska principer. Normativa antaganden om ett systems framtida utveckling kan appliceras när det gäller naturliga system som klimatet (ibid.). Men görs normativa antaganden för sociala risker blir det mer komplext och problematiskt eftersom vissa sätt att leva eller att organisera ett samhälle kan anses mer lämpliga än andra (ibid.). När resiliens tillämpas i sociala system missas ofta frågor som ”resiliens av vad?” och ”för vem?” (Olofsson et al. 2016:73)

Ett material har oftast en brytpunkt, en kritisk punkt där materialet går i två delar. I komplexa system däremot krävs ofta flera kritiska punkter eller en kedjereaktion av flera kritiska händelser för att systemet ska kollapsa. Inom flera forskningsfält, framför allt inom klimatforskning, används begreppet tröskelpunkt (på engelska *tipping point*) för att beskriva dessa kritiska punkter i ekologiska system. En tröskelpunkt kan definieras som en förändring i en pådrivande kraft som ger en större reaktion än en linjär händelse (Gurgel et al. 2021). En tröskelpunkt är en liten

förändring som sker i ett visst ögonblick men som kan få stora och långsiktiga konsekvenser för ett system (Lenton 2011). Uttrycket ”liten tuva stjälpes ofta stort lass” skulle också kunna ses som en definition av begreppet.

Inom klimatforskning nämns ofta Amazonas regnskog, västafrikanska monsunsystemet, atlantiska havscirkulationen och inlandsisarna på Grönland och Antarktis som kritiska tröskelpunkter för vårt klimat (Lenton 2011; Wunderling et al. 2021). Tröskelpunkter kan också skapa dominoeffekter. Till exempel anses att inlandsisens avsmältning kommer att stoppa upp den atlantiska havscirkulationen och på så sätt förändra klimatet i norra Europa men också rubba hela världens klimatsystem (Wunderling et al. 2021). Tidigare forskning inom lantbrukets sårbarheter har bland annat lyft tillgången på diesel som en kritisk punkt, något som skulle kunna beskrivas som en tröskelpunkt för gårdens resiliens. Skulle dieseltillgången vara begränsad i hela samhället skulle det kunna beskrivas skapa en dominoeffekt med tanke på hur många olika verksamheter som skulle drabbas och som i sin tur påverkar andra verksamheter och samhällsfunktioner (jmf Wunderling et al. 2021).

I den här uppsatsen kommer jag titta närmare på mjölkgårdarnas resiliens i relation till de kritiska tröskelpunkter som finns inbyggda i dagens samhälle och hur de påverkar resiliensen på gårdsnivå.

3. Metod och material

För att uppfylla uppsatsens syfte, att ta reda på hur mjölkbönder ser på sina möjligheter att upprätthålla en produktion i en gråzon mellan krig och fred, har en kvalitativ intervjustudie genomförts. En kvalitativ metod är lämplig när människors inställning och narrativ av ett givet fenomen undersöks (Creswell & Creswell 2018). Arbetet med uppsatsen bygger på en flexibel design vilket passar väl för kvalitativa studier eftersom det ger möjligheter att anpassa frågeställningar och teorier efter det empiriska materialet (Robson & McCartan 2016). Med en flexibel design är det viktigt att forskaren tolkar den empiriska informationen och inte bara samlar in den (ibid.). Detta leder också till att reflexivitet, hur forskaren relaterar till sin omvärld och till forskningsobjektet, blir grundläggande för studien efter som forskaren kan ses som ett instrument för att samla in empirin (ibid.).

Metodval och datainsamling beskrivs nedan i *Intervjuer*, det urval av mjölkbönder som intervjuats i studien presenteras i *Informanterna*, hur det empiriska materialet har analyserats förklaras i *Analys*, i *Etik* tas forskningsetiska aspekter och det avslutande avsnittet *Reflexivitet* tar upp min roll som forskare.

3.1 Intervjuer

Studiens mål är att skapa en bild av hur svenska mjölkbönder uppfattar sina möjligheter att upprätthålla gårdens produktion i händelse av ett gråzonstillstånd. Under september till november 2023 genomfördes semistrukturerade intervjuer med totalt femton lantbrukare vid tio olika mjölkgårdar i olika delar av Sverige. Semistrukturerade intervjuer ger intervjuaren möjlighet att styra samtalet med hjälp av en förberedd intervjuguide, samtidigt som det ger de intervjuade möjlighet att föra samtalet mot det som de finner mest betydelsefullt och uttrycka sig fritt (Robson & McCartan 2016).

Intervjuerna har genomförts ute på mjölkgårdarna, i böndernas kök eller i lagårdens lunchrum, eller via videosamtal. Utgångspunkten var att samtliga intervjuer skulle genomföras på plats ute på gårdarna men på grund av sjukdom genomfördes fyra intervjuer på distans via videosamtal. Jag upplever att de digitala intervjuerna ställde hårdare krav på mig som forskare, det var svårare att få samtalet att flyta och

få in följdfrågor vid rätt tillfälle via videosamtal. De intervjuer som genomfördes via videosamtal blev generellt kortare tidsmässigt än de fysiska intervjuerna och jag upplever att bönderna inte utvecklade sina svar lika mycket. Detta kan såklart även ha att göra med berättarformen hos den individuella bonden. Jag upplevde de fysiska intervjuerna som mer levande och de gav också möjligheten att få en rundtur på gården, vilket ofta bidrog med nya frågor och mer utvecklade svar från bönderna.

3.1.1 Intervjuguide

En intervjuguide med öppna frågor har använts i genomförandet av intervjuerna. Öppna frågor användes eftersom det gav möjlighet för såväl djupgående som oväntade svar från informanterna. Intervjuguiden, som finns i sin helhet i bilaga 1, delades upp i fyra huvudteman; *Förändringar, Ansvar och aktörer, Matförsörjning och produktion, Gården i samhället*. Intervjuguiden tar avstamp i ett scenario där Sverige befinner sig i en gråzon mellan krig och fred, scenariot presenteras nedan.

3.1.2 Scenario

Scenariot bygger på *Typfall 5: Utdragen och eskalerande gråzonsproblematik*, ett av fem typfall som tagits fram av Totalförsvarets forskningsinstitut på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (Jonsson 2018). Typfall 5 har sedan omarbetats för att passa det forskningsprojektet som denna uppsats bidrar med kunskap till. I dess nuvarande form har scenariot också använts vid andra intervjuer inom samma projekt, genomförda av Christine Dahl.

Scenariot utspelar sig i Sverige i nutid och illustrerar en fiktiv situation. Scenariots syfte är att fungera som diskussionsmaterial genom att exemplifiera hur förutsättningarna för produktionen av animaliska livsmedel direkt eller indirekt kan påverkas vid avbrott i viktiga samhällsfunktioner. I generella ordalag ges överskådliga exempel på förutsättningarna för att upprätthålla svensk livsmedelsförsörjning. För att representera den ovisshet som kommer av en kris är den påhittade situation som scenariot beskriver utdragen över tid (ca 20 månader) och uppstår till följd av ett icke definierat hot från en okänd främmande makt.

I scenariot blir det allt svårare att importera insatsvaror som mineralgödsel, diesel och djurfoder samtidigt som minskad möjlighet till export leder minskad likviditet hos företagen. Samtidigt är EU politiskt splittrat och vill inte vidta sanktioner mot antagonisten, splittringen påverkar den gemensamma jordbrukspolitiken och många länder prioriterar sina egna intressen. Läsaren får veta att en rad cyberangrepp och fysiska sabotage har skett mot viktiga samhällsfunktioner och infrastruktur vilket försvårar tillgången till el, internet och transporter. Dessa störningar tillsammans med bristen på insatsvaror ger stora földeffekter i hela samhället. Mejerier och slakterier har svårt att bedriva sina verksamheter,

veterinärerna har begränsad tillgång till läkemedel och reservdelar är svårare att få tag på. I scenariot har alla, såväl mejerier som veterinärer och bönder, en begränsad tillgång till diesel samtidigt som allt fler hyllor i mataffärerna ekar tomma och det finns en ökad efterfråga på inhemsk produktion av livsmedel.

3.2 Informanter

Förutsättningarna för livsmedelsproduktion skiljer mellan olika delar av landet, både i fråga om klimat, jordmån och odlingssäsongens längd, men också tillgång till infrastruktur, slakteri, mejeri och andra stödfunktioner som är viktiga för primärproduktionen. Mot bakgrund av detta är det önskvärt att urvalet görs bland mjölkproducenter som kan representera olika delar av Sverige. Men även inom samma geografiska område kan förutsättningarna för primärproducenter skilja väsentligt. Med ett litet urval där det inte har varit möjligt att kontrollera för alla de faktorer som kan skilja mjölkbesättningar åt, är det därför möjligt att de mjölkgårdar som ingår i studien har både skillnader och likheter som inte påverkas av deras geografiska placering.

Mjölkbönderna som ingår i studien har hittats via privata kontakter och via sociala medier. Utgångspunkten har varit att välja mjölkbönder med olika lång yrkeserfarenhet, och mjölkgårdar med olika produktionssystem och djurantal, som samtidigt är utspridda i landet för att få en så stor bredd som möjligt i materialet. Femton mjölkbönder har intervjuats på totalt tio olika mjölkgårdar. Bönderna har i uppsatsen getts pseudonymer i bokstavsordning efter den ordning de intervjuats och presenteras i tabellform nedan. Lantbrukarnas ålder har avrundats till närmaste tiotal och antal kor har avrundats till närmsta femtiotal. Både bönderna och gårdarna skiljer sig på fler sätt än vad som presenteras här. I syfte att skydda böndernas integritet har några kriterier valts ut som är relevanta för studien.

Tabell 1. Mjölkbönder som intervjuats i studien

Pseudonym	Ålder	Mjölkningsystem	Koantal	Landskap
Adam	30	Mjölkgröp	50	Norrbottn
Berit & Bertil	60	Rörmjölknings	50	Västerbottn
Claes & Cecilia	40	Robot	200	Västergötland
David & Daniel	50	Mjölkgröp	500	Halland
Emma	50	Mjölkgröp	100	Småland
Fredrik & Filippa	30	Robot	50	Jämtland
Gudrun	40	Robot	100	Härjedalen
Hans & Hilma	60	Rörmjölknings	50	Hälsingland
Ingvar	40	Mjölkgröp	300	Gotland
Jonas	50	Robot	250	Uppland

3.3 Analys

Det insamlade materialet, i form av inspelade intervjuer samt anteckningar från intervjutillfället, har analyserats genom tematisk kodning. Att koda och tematisera materialet hjälper forskaren att få en överblick och hitta mönster och identifiera slutsatser i den insamlade empirin (Robson & McCartan 2016). De inspelade intervjuerna har lyssnats igenom och det viktigaste från varje intervju antecknats. Alla inspelningar har sedan lyssnats igenom ytterligare en gång och materialet har till stor del transkriberats för att underlätta analysen. Materialet delades först upp i teman baserat på de fyra huvudteman som användes i intervjuguiden. Med hjälp av de teoretiska begreppen arbetades materialet sedan om och delades upp i de underrubriker som finns nedan i *Resultat och diskussion*.

3.4 Etik

Vetenskapsrådets fyra forskningsetiska principer har tillämpats i arbetet med denna intervjustudie för att uppnå de fyra kraven som är; informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet (Vetenskapsrådet 2017). Det innebär att de intervjuade innan intervjutillfället informerades om vad intervjuerna skulle handla om och att materialet skulle användas till denna uppsats. Innan respektive intervju påbörjades informerades informanterna igen om syftet med studien och gav sitt tillstånd till att intervjuerna spelades in. De intervjuade har informerats om att konfidentialitet eftersträvas för att skydda deras integritet men att det inte går att uppnå fullständig anonymitet då vissa fakta behöver finnas med för att förklara sakers sammanhang. Samtliga intervjuade har gett sitt samtycke till att intervjuerna har spelats in samt till att citeras under pseudonym i denna uppsats. De intervjuade har även informerats om att det material som har samlats in till denna studie endast kommer användas för forskningsändamål.

3.5 Reflexivitet

Reflexivitet går ut på att som forskare reflektera och identifiera hur ens bakgrund, fördomar och värderingar kan komma att påverka insamlingen av empiri och analysen av materialet (Creswell & Creswell 2018). Forskaren ses som ett nyckelinstrument inom kvalitativ forskning och därför blir reflexivitet extra viktigt (ibid.). Personligen är jag uppvuxen på en mjölkgård, min pappa var mjölkbonde under min uppväxt och bedriver idag småskalig nötköttsproduktion. Att jag har en liknande bakgrund som de flesta av de personer jag har intervjuat i den här studien kan medföra att jag gjort antaganden och dragit slutsatser som inte är tillräckligt underbyggda (ibid.). För att undvika detta har jag valt att ställa öppna frågor och

många följdfrågor för att säkerställa att jag uppfattat informationen korrekt. Jag har även aktivt valt att inte intervjua mjölkbönder som jag känner personligen för att undvika maktobalans. Min bakgrund har drivit mitt stora intresse för ämnet, hjälpt mig att formulera mina frågor och underlättat intervjuerna eftersom min förståelse för ämnet minskat behovet av förklaringar. Min tidigare erfarenhet av mjölkproduktion har ingett förtroende hos de lantbrukare jag har intervjuat och skapat en avslappnad stämning under intervjuerna. Min praktiska kunskap av lantbruk är en styrka som har hjälpt mig att tolka och förmedla de intervjuades berättelser.

4. Resultat och diskussion

För att svara på studiens frågeställningar och uppfylla syftet med undersökningen diskuteras här studiens resultat med hjälp av begreppen resiliens, tröskelpunkt, försvarsvilja och försvarsstödjande beteende. I de första två avsnitten *5.1 Så länge det finns diesel finns det hopp* och *5.2 Inte svagaste länken i kedjan* presenteras resultat på frågeställningen om vilka sårbarheter som lantbrukarna anser skulle bli de största i ett gråzonsscenario. Frågeställningen om vilka förändringar som lantbrukarna anser behövs för en bättre livsmedelsberedskap besvaras i avsnitten; *5.3 Specialisera eller diversifiera?*; *5.5 "Ett steg tillbaks i beredskapstänket"* och *5.6 Vem ska betala för en bättre beredskap?*. Den första frågeställningen om lantbrukarnas roll i totalförsvaret genomsyrar alla avsnitt i resultatet även om det diskuteras mest specifikt i *5.4 "Vår insats i en kris"*.

4.1 Så länge det finns diesel finns det hopp

"Så länge vi har diesel kan vi bibehålla produktionen. Har vi diesel så har vi el och då kan vi mjölka" säger Adam som precis som alla de intervjuade lantbrukarna tänker att gårdens produktion kommer kunna upprätthållas i någon form så länge de har tillgång till diesel. Ingvar uttrycker det så här: "Det första jag tänker på är att om vi får problem så är ju tillgången på diesel det absolut mest kritiska för vår produktion." Ytterligare ett exempel kommer från Gudrun som formulerar sig så här: "Det första är ju diesel alltså, det är ju det som är det största."

Diesel behövs för att kunna köra gårdens traktorer som inte bara används för att sköta växtodlingen och skörda foder, traktorn ingår många gånger också i det dagliga arbetet med att utfodra djuren. Med diesel finns också möjligheten att producera egen el på gården. El behövs för att kunna mjölka korna oavsett vilket mjölkningssystem gården har. Som mjölkbönder är de skyldiga att ha "en godtagbar plan för hur djurskyddet ska upprätthållas vid elavbrott" enligt *Jordbruksverkets föreskrifter och allmänna råd om nötkreaturshållning inom lantbruket* (SJVFS 2019:18). Detta innebär att mjölkgårdarna har ett reservaggregat för att kunna producera egen el i händelse av strömavbrott, aggregaten drivs i de flesta fall på diesel eller med en dieseldriven traktor.

Utan eller med bristfällig tillgång på diesel blir gårdarna mycket sårbara. Vilket också har konstaterats tidigare, bland annat av Eriksson (2018) i *Livsmedelsproduktion ur ett beredskapsperspektiv* och av riksdagens miljö- och jordbruksutskott i rapporten *Lantbrukets sårbarhet – en uppföljning* (Sveriges riksdag 2021). Tillgången till diesel och möjligheten till egen elförsörjning var det första som nio av tio informanter nämnde efter att de läst igenom gråzonscenariot.

En annan sårbarhet som lyfts av flera forskare är lantbrukets låga lönsamhet, vilket nämns i riksdagens rapport såväl som av Remvig och Hansson (2022). Emma nämnde det i samband med att vi pratade om begränsad dieseltillgång:

Vi har en ganska liten [diesel]tank så det hänger ju också på om den är full eller inte. Från och till har man ju funderat på hur mycket diesel vi behöver för att kunna driva elkraftverket i en månad. Sen påverkar ju likviditeten också hur mycket lager man kan sitta på. (Emma)

Det som skiljer de intervjuade lantbrukarna åt är att de yngre lyfte ekonomiska frågor tidigt under intervjuerna, medan flera av de äldre lantbrukarna nämnde lönsamhet eller likviditetsproblem senare i intervjuerna och efter lite längre diskussion kring scenariot. Fredrik som är 30 år har precis genomfört ett generationsskifte och tagit över gården från sina föräldrar, för honom kommer lönsamheten snabbt i åtanke när vi diskuterar vad gråzonsscenario skulle innebära på deras gård: ”Det första är ju att ha en bra kontakt med sin bank, att man har dom i ryggen så att säga”.

Bertil är 60 år och driver en liten mjölkgård med 50 kor, de har en äldre lagård med uppbundna mjölkkor och inga planer på att investera i nytt mjölksystem eller större ladugård. Han är därför inte så orolig för egen del men funderar på hur det ska gå för andra lantbrukare som gjort stora investeringar och därför har stora banklån: ”Men vad händer för dom som har lån på 13 miljoner på sin nya lagård? Även om det blir krig så vill ju banken ha sina pengar?”

Att många av diskussionerna jag haft med informanterna tidigt kommit in på de sårbarheter som finns på gården tyder på en form av resiliens på gårdsnivå. Att ha förmåga att planera och fundera kring hur eventuella kriser skulle kunna hanteras kan också uttryckas som att lantbrukarna identifierat tröskelpunkter för sin egen gårds resiliens. De har funderat, redan långt innan jag träffade dem, kring vad som är sårbart på just deras gård och vad det skulle kunna innebära i en krissituation, något som visar på insikt såväl som anpassningsförmåga eftersom de identifierat sina svagheter, alltså kritiska tröskelpunkter.

4.2 Inte den svagaste länken i kedjan

Att vara mjölkbonde innebär att vara van vid att saker inte alltid går som planerat. Som lantbrukare behöver de anpassa sitt arbete efter vädrets förutsättningar och djurs beteende som sällan går att förutsäga. Att fundera kring och försöka eliminera eventuella risker kan därför sägas höra till deras vardag i större eller mindre utsträckning. Bönderna funderar inte bara på interna risker på gården eftersom även händelser utanför gården kan komma att påverka deras verksamhet:

För de flesta svenskar så är nog scenariot du målar upp något som de aldrig tänkt på, men jag har tänkt på att något liknande skulle kunna hända många gånger och det är något jag har i bakhuvudet hela tiden. (Ingvar)

Emma har också funderat mycket på beredskap och har också en tilltro till att det mesta ändå kommer att ordna sig på något vis:

Går det åt pepparn med dieseln med så får man väl, det är ju fördelen med vår mjölkgrup, då får man ställa folk på rad och så får de mjölka varsin ko och ta hem mjölken som lön. Man är ju redig optimist och tror att blir det precis tvärkris så löser det sig även om det inte blir lätt. (Emma)

Ingvar och Emma ger här exempel på att de är medvetna om att en kris inte bara drabbar dem på gården. Resten av samhället kommer också att drabbas, även om många andra i samhället kanske inte tänkt så mycket kring att en kris kan uppstå och hur de då skulle agera. Det visar på ett tankesätt som jag upplever att många lantbrukare har, de är problemlösare och vana vid att hantera både mindre och större kriser på gårdsnivå. Ett mått av resiliens som jag även argumenterade för i min kandidatuppsats (Hedman 2023), att bönderna själva är motståndskraftiga mot störning eftersom de är proaktiva och har en hög anpassningsförmåga. Så här sa en lantbrukare jag intervjuade till kandidatuppsatsen när vi diskuterade de senaste årens kriser med torkan 2018, covid-19-pandemin och Rysslands krig i Ukraina;

Vadå? Vi lever väl i en stor kris vi? Vi har krishantering hela tiden, varje år är det någonting. Nu bara regnar det, hur ska vi hantera det? Eller så är det torka. Man får liksom inte tänka för djupt. Många vanliga människor blir helt chockade över alla kriser som man kommer igenom bara. Men så här har vårt liv alltid sett ut liksom. (Mellangården, se Hedman 2023)

Att de har funderat innebär också att de har identifierat vad de anser vara en svagare länk i kedjan, det är inte deras gårdar utan andra aktörer som de är beroende av. Som mjölkbönder är de beroende av att mjölken hämtas från gården och körs till mejeriet var eller varannan dag. Kommer inte mjölkbilen finns det sällan extra lagringskapacitet eller möjlighet att förädla mjölken på gårdsnivå, vilket innebär att mjölken får hällas ut. Mejerierna är en viktig men också sårbar länk ut till samhället och konsumenterna för mjölkbönderna. Många av de bönder jag har intervjuat i denna studie menar att en brist på diesel skulle innebära stora problem för mejerierna.

Berit uttrycker sig så här: ”Stannar drivmedelsförsörjningen så stannar Sverige. Vi kan inte mjölka om inte tankbilen kan komma och hämta mjölken.”

Om alla drabbas av brist på drivmedel skulle det kunna ställa till med stora problem om mejerierna inte kan komma ut till gårdarna och hämta mjölken. Det finns ett fåtal stora mejerianläggningar i Sverige som tar hand om merparten av svensk mjölkproduktion (Lingheimer 2016), vilket innebär långa körsträckor för att ta sig ut till landets mjölkgårdar. Mjölkbönderna är medvetna om denna sårbarhet och vad det skulle kunna innebära i en situation där det är brist på drivmedel:

Vi skulle nog kunna hålla i gång gården i flera år så länge vi har diesel och el. Jag har svårare att se att mejerierna fungerar i ett sådant här scenario än att gårdarna fungerar. Även om det är kris så tror jag inte folk vill ha en egen ko så en specialiserad produktion kommer finnas kvar.
(Adam)

Mjölkböndernas beroende av mjölkbilen är ett bra exempel på en tröskelpunkt för gårdens resiliens, kan inte mjölken hämtas måste den tippas ut och då det blir ingen inkomst för lantbrukaren. Trots att mjölkbönderna har en hög nivå av anpassningsförmåga och uppfinningsrikedom så kan de inte själva skapa ett resilient livsmedelssystem. Beroendet av både diesel och utomstående transport i form av mjölkbilen begränsar deras resiliens, de befinner sig i ett system där de är beroende av andra aktörer för att kunna leverera det gården producerar. När alla aktörer, såväl lantbrukaren som dieselleverantören eller mejeriet, är beroende av drivmedel påverkas direkt många delar i kedjan om diesel blir en bristvara. Lantbrukarnas resiliens blir på ett sätt utnyttjad i det här systemet, oavsett hur resilienta de är på gårdsnivå är deras produktionsmöjligheter beroende av andra aktörer i systemet.

4.3 Specialisera eller diversifiera?

En viktig fråga och diskussion under intervjuerna har varit vilka förändringar som lantbrukarna skulle göra på sin gård om de befann sig i det presenterade scenariot. Svaren beror mycket på hur scenariot har tolkats eftersom det finns en hel del plats för tolkning av hur svåra förutsättningarna faktiskt blir. I scenariot nämns inte hur mycket diesel det finns tillgång till eller hur ofta el inte finns tillgängligt till exempel. Men det är förändringar som lantbrukarna börjar fundera kring, inte avveckling av produktionen:

Mjölk lämpar sig rätt dåligt i krig. I Ukraina var mejerierna det första som fick slå igen. Köttproduktion är mycket stabilare och nötkött är bra protein att ta fram till befolkningen. Det är heller inte lika känsligt, gris och höns är också helt hopplöst och beroende av el men kor är tåliga, deras minimibehov är ju rätt så låga jämfört med vad de får idag. Jag skulle nog inte ens försöka hålla i gång mjölkproduktion i krig, det här scenariot är ju inte krig men nästintill. Det

tar mycket energi att driva en mjölkgård och jag vet inte om jag skulle orka upprätthålla det i krig. (Ingvar)

Flera nämner att en övergång till köttproduktion blir utvägen om det skulle bli så stor brist på drivmedel så att mejerierna inte kan fortsätta med sin verksamhet. Daniel som har 500 mjölkkor i dagsläget resonerar så här: ”Skulle inte mejerierna finnas kvar då är det ingen vits att fortsätta med detta, då är det bättre till att gå över till kött i stället.” Att gå över till någon annan produktion än mjölk eller nötkött är dock inget han kan förstå sig på:

Vår prio är ju vår mjölk- och köttproduktion. Det är bättre att vara duktig på det man håller på med, håller man på med för många grejer är risken att man inte blir bra på någonting. Mjölkproduktionen är vår styrka och att fokusera på det har varit vår strategi hela tiden och det känns det som att vi har lyckats med. (Daniel)

Flera av lantbrukarna kopplar specialiseringen till kunskap. Mjölkproduktion är vad de har specialiserat sig på och har kunskap kring. Fredrik respektive Emma resonerar så här:

Ska man bara producera så mycket protein som möjligt kanske man skulle gå över till kyckling eller insekter. Men den här gården är ju anpassad efter kött och mjölk. Jag skulle inte vilja lägga om till annan produktion men om vi blev tvungna och politiken styr oss åt annat håll. Men det behövs ju annan kunskap för kyckling också, mjölkkor är ju det vi kan. (Fredrik)

Vi skulle inte börja med någon annan produktion. Finns andra som har andra djurslag som kan göra det bättre, så i så fall samarbeta med grannar. Det är bättre att vi fokuserar på det vi är bra på så fokuserar någon annan på vad de är bra på och så hjälps vi åt. Det gäller både i kris och till vardags, bättre att vi hjälps åt än att alla gör allting själva. Vi gör större nytta för både oss själva och samhället i stort om vi fortsätter med det vi är riktigt bra på. (Emma)

Kunskap är en viktig förutsättning för att kunna leverera en bra produkt. Att fortsätta göra det man redan kan och därför borde vara bäst på är en bra förutsättning för att det som fungerar i fredstid fortsätter fungera i krigstid. Svensk krishantering är tänkt att fungera på ett likande sätt genom ansvarsprincipen som ”innebär att den som har ansvar för en verksamhet under normala förhållanden också, om inget annat regleras, har detta ansvar under kris och höjd beredskap” (Ds 2023:34:100).

Hans har andra anledningar till att fortsätta med en specialiserad produktion:

Kanske bättre att vi går till grannen som har höns än att skaffa egna, vi skulle dessutom kunna sälja foder till grannarna i stället för till Lantmännen så kanske de kan öka sin äggproduktion. Det är ju också en fråga om lagring och arbetstid. Man har ju ändå specialiserat sig för att man har bara 24 timmar på dygnet. (Hans)

Liknande det Ingvar nämner i avsnittets första citat ovan, lyfter Hans att det är ett tidkrävande arbete och att utöka gården med andra djurslag eller mera växtodling

finns det helt enkelt inte tid för. Gudrun funderar också över att i så fall skaffa höns, men annan diversifiering finns det varken plats eller intresse för:

Hönor skulle man kunna skaffa, de kräver inte så mycket. Grisar blir ju en hel lagård till så att säga, det blir så himla mycket. Nej i så fall så skulle det bli höns så man får ägg. Det handlar ju också om intresset man har. Det är nog bättre att se till så att vi kan producera det vi har i stället för att producera något annat. (Gudrun)

Enligt bland annat Bendt et al. (2023) och Bennett (2016) är diversifiering en viktig strategi för att öka lantbrukets resiliens. Att diversifiera innebär att fördela riskerna genom att till exempel ha flera produktionsinriktningar och på så sätt ha fler ben att stå på och bli mer motståndskraftig mot störning. Diversifiering för att öka resiliens handlar också om att sluta kretslopp på gården och bli mer självförsörjande, vilket också ger bättre motståndskraft. Samtidigt har svensk jordbrukspolitik sedan 40-talet aktivt styrt bort jordbruket från diversifiering och självförsörjning mot specialisering och ökad produktion (Flygare & Isacson 2003; Eriksson 2016). De svenska lantbrukarna har på så sätt blivit fast i ett system som gör dem alltmer sårbara.

Gårdarna i den här studien är alla specialiserade på mjölkproduktion med tillhörande växtodling och har inga andra djurslag. Lantbrukarna jag har intervjuat är experter på just mjölkproduktion och deras gårdar har effektiviserats i större eller mindre utsträckning för att fokusera på mjölkproduktion. Flera av lantbrukarna nämner gårdens kapacitet som en anledning till att fortsätta med specialiseringen. Gårdarnas stallar, utrustning och maskiner är anpassade efter den produktionen som finns idag, att ställa om till en annan produktion skulle i många fall bli kostsam. Tid och kunskap anges också som viktiga anledningar till att prioritera den produktion som finns på gården. Lantbrukarna har i många fall varken kunskap eller de ekonomiska förutsättningarna för att diversifiera, inte heller vilja eller kapacitet på gårdarna.

Två av gårdarna står ut från de övriga för de tänker i motsats till andra att de behöver diversifiera för att klara ett gråzonstillstånd. De anser också att det är diversifierad produktion som behövs för att klarar av ett gråzonsscenario: ”Jag skulle se till att skaffa gris och höns för att få användning av svinn och inte slänga bort någonting. Tror inte det är specialiserade jordbruk som kommer att öka produktionen” menar Adam. Så här går diskussionen hos Berit & Bertil:

Hade alla byar haft hand om sin egen försörjning och gårdarna sett mer ut som det var förr då skulle vi ju klara oss. Nu kommer allt så långt ifrån och det är så stora enheter. Då ska man alltså hänvisa till krisberedskap för att man inte bygger ut sin lagård? (Bertil)

Ja, det ska vara små enheter för att klara en kris bra. Inte lägga alla ägg i samma korg. Blir det kris köper vi grisar och odlar spannmål, diversifierar. (Berit)

Både Adams och Berit & Bertils gård ligger i norra Sverige och kanske kan de långa avstånden spela in i hur de resonerar. Med en diversifierad produktion kan de både få en bättre självförsörjning på gården såväl som att producera ytterligare produkter och livsmedel att sälja till grannar och närliggande samhälle. Dessa två gårdar är också bland de med lägst koantal i studien, vilket också kan spela in i deras resonering. Deras gårdar är inte lika stora eller lika specialiserade som flera av de andra som ingått i studien.

Hur lantbrukarna resonerar kring sin produktion och de förändringar de skulle göra i ett gråzonstillstånd visar på ett försvarsstödjande beteende. De har en rad olika motiv och anledningar till att fortsätta specialisera eller diversifiera, men alla leder till en fortsatt produktion.

4.4 "Vår insats i en kris"

Ett par av lantbrukarna visar, utöver ett försvarsstödjande beteende, även på försvarsvilja, en vilja att vara en del av det svenska totalförsvaret. De upplever att deras roll i ett gråzonsscenario eller i ett krig är att producera mjölk och kött till befolkningen. "Vi har ett väldigt viktigt jobb i att kunna upprätthålla så bra vi kan" säger Jonas. I en diskussion om förändringar på gården uttrycker sig David så här:

Men mjölkproduktionen skulle vi försöka hålla i gång så länge som möjligt, även om kanske produktionsnivån går ner. Det är ju vår insats i en kris. (David)

Det är främst i intervjuerna med Jonas och David & Daniel som försvarsvilja uttalas så här tydligt. Emma uttrycker också försvarsvilja när hon tänker sig att deras gård skulle kunna bli en sorts trygghetspunkt i en krissituation:

I en kris kan ju vår gård blir en samlingspunkt, grannar kan komma och koka vatten och värma mat osv när vi ändå kör elverket för att mjölka korna. (Emma)

Även de andra informanterna kan dock ses som att de ser sig som en del av det svenska försvaret, även om de inte uttrycker sig lika tydligt. För att påvisa försvarsvilja och undersöka ansvarskänsla under intervjuerna frågade jag bland annat lantbrukarna hur de ser på att de är en del av Sveriges försvar. I de fall frågan ställdes blev svaret en bekräftelse av frågan. Ja, de är en del av det svenska försvaret, men det är inget de riktigt funderat på eller reflekterat över på det sättet. De är medvetna om att de är en viktig del av samhället, både i fred och i krig. Att de är en del av totalförsvaret är ett resultat av deras sysselsättning och yrkesval men inte något som motiverat dem. Att de anser sig ha en viktig roll i samhället är för att de *de facto* har det, de producerar både mat såväl som en rad ekosystemtjänster, något som är till stor nytta för resten av befolkningen. Att den samhällsviktiga

rollen blir väsentlig i krig är en fortsättning av resonemanget men ändå inte en anledning till att de är lantbrukare, det är bara ett resultat av andra drivkrafter som lantbrukarna har.

Att vilja fortsätta producera livsmedel och att ha långtgående funderingar kring hur detta kan göras även i ett gråzonsscenario eller krig kan anses vara bevis på en stark försvarsvilja. Främst är det dock ett bevis på ett starkt försvarsstödande beteende. Wedebrand och Jonsson (2021) understryker att försvarsviljan i sig är inte det mest väsentliga för försvarsförmågan, det viktigaste är det försvarsstödande beteendet. Alltså att handla på ett sätt eller utföra något som bidrar till Sveriges totalförsvar är det väsentliga, inte anledningen och motivet bakom handlingen.

Ett motiv bakom det försvarsstödande beteendet kan vara att mjölkproduktionen är böndernas inkomstkälla. Ekonomiska skäl kan vara en stark drivkraft och det går därför också att argumentera för att det ligger i lantbrukarnas eget intresse att upprätthålla produktionen så långt som möjligt. I vissa fall är lantbruket deras livsverk och även i de fall det inte är det pekar intervjuresultaten mot att många lantbrukare skulle göra sitt yttersta för att hålla liv i gården så länge som möjligt. Att vara lantbrukare, framför allt att vara mjölkbonde, är ofta ett livsstilsval, inte bara ett yrkesval. Att kunna fortsätta med sin valda livsstil skulle också kunna vara en drivkraft att upprätthålla produktionen. Att produktionen upprätthålls är dock huvudsaken, inte de bakomliggande motiven. Lantbrukarnas egenintressen i att upprätthålla produktionen är därför inte heller något negativt eftersom det är ett försvarsstödande beteende oavsett motivet bakom. Att lantbrukarna skulle kunna sägas handla i egenintresse är alltså ingen motsats till det försvarsstödande beteendet, snarare ett incitament.

4.5 "Ett steg tillbaks i beredskapstänket"

Efter att ha samtalat med lantbrukarna om vilka förändringar som skulle genomföras på gårdsnivå gick diskussionerna ofta sömlöst över till vilka förändringar som behövs i resten av samhället:

Det som behöver förändras är att förstå hur lite vi har i lager. Bara att skördarna slår fel så får vi jättestora problem. Skulle hela Europa få torka då tar det jättesnabbt slut. Klimatet är också avgörande för hur stora problem vi kommer få framöver. Vi måste bygga lager för att skapa trygghet, sen funkar det kanske inte att bygga upp dem på samma sätt som förr men lager måste finnas. Vi blir ju mer såbara när vi inte har lager hemma, blir ett steg tillbaks i beredskapstänket. Det vi kan producera själva är ju det vi måste prioritera att kunna producera inom landet. (Daniel)

Det måste ju finnas ett beredskapslager på framför allt diesel, skulle jag väl säga. Sen gödning och utsäde osv kan också vara bra men särskilt diesel så att vi kan hålla i gång det som är. Det

får inte vara upp till varje företag. Det handlar om en produktion som är livsnödvändig för landets invånare så kan det inte vara upp till varje lantbrukare att sitta på en årsförbrukning med diesel bara för säkerhetsskull. (Cecilia)

Nästan alla lantbrukare pratar om att de borde finnas lager, alltså beredskapslager i Sverige. Diesel är en av de största sårbarheterna på gårdarna så att lantbrukarna menar att det bör finnas beredskapslager av diesel är inte så förvånande. Men för flera av informanterna så handlar det inte bara om att beredskapslager för diesel eller andra insatsvaror för lantbruket. Att det borde finnas beredskapslager handlar också om att öka hela samhällets och landets resiliens. Med lager av viktiga insatsvaror, inte bara för lantbruket utan även annan samhällsviktig verksamhet, skulle Sverige kunna bli mer motståndskraftigt och ha lättare att stå emot störningar som drabbar Sveriges eller EU:s importkanaler. Det handlar inte bara om att beredskapen borde bli bättre, informanterna anser även att det saknas en medvetenhet om vad som skulle kunna hända och hur det i så fall skulle kunna påverka hela samhället. I samhällsdebatten upplever lantbrukarna att det är för mycket fokus på individen och att andra aktörer och framför allt statens ansvar inte märks lika tydligt:

Statsmakten kommer ju ha fullt upp med annat när det blir krig så dom borde agera nu så det gick av sig självt. Vi kanske redan innan vi är där ska börja tänka på vad har vi för beredskap? Nu går de ut med att du ska ha en krislåda och du ska ha vatten hemma och allting sånt där. Men då blir ju följdfrågan, vad ska kommunen ha i förrådet? Vad ska regeringen ha i förrådet? (Bertil)

Det är viktigt att få med hela kedjan. Nu pratas det mycket om hemberedskap, men du kan inte bunkra pasta utan spannmål från en bonde, och spannmålet kan inte produceras om bonden inte har förutsättningar att göra det. (Fredrik)

Hur samhället borde förändras, eller snarare vad det är som saknas, har många av mina informanter tydliga åsikter om. Det behövs en bättre förståelse, både för jordbrukets utmaningar och komplexitet men också en bättre beredskap för kris och krig. Flera av lantbrukarna känner sig förbisedda och bortglömda av samhället, av såväl politiker som konsumenter. Under flera av intervjuerna framkommer en besvikelse från informanterna över hur lantbruket ses utifrån. Att politikerna inte förstår eller gör tillräckligt för att minska regelbördan och förbättra lönsamheten för lantbruket. Att konsumenterna inte väljer svenska råvaror och livsmedel i mataffärerna. Att det saknas förståelse för hur verkligheten ser ut för lantbrukarna och hur illa ställt vi skulle få det i ett gråzonstillstånd eller i krig:

Det är spännande hur naiva många beslutsfattare är, bara nu i diskussionen om inflationen till exempel, riksbankschefen och finansministern säger att vi ska lösa den ekonomiska krisen genom att köpa billig mat. Och man tänker att ja och var tror du att den kommer ifrån någonstans då? När man går i affären står det *nytt lägre pris* och man tänker; *ny lägre lön, ny kortare semester, ny mindre tid med familjen, ny mindre pension, nytt mindre sparande för en regnig dag.* (Emma)

Det är tydligt i dagsläget att vi ska ha så att vi kan försörja oss men samtidigt är det ingen som vill säga att vi ska vara rädd om bönderna och sådana saker. Det sägs en sak men det händer aldrig något. Jag är rädd att vi måste ha en krissituation innan det händer något. (Gudrun)

Gudrun och ett par till av de jag intervjuat är inne på att det kanske är en kris som behövs för att samhället och staten ska förstå vad som skulle behövas finnas på plats. Samtidigt har vi sett ett flertal kriser de senaste åren, Covid-19-pandemin och kostnadsökningar på grund av Rysslands krig i Ukraina som lett till ökad inflation, till exempel. Emma menar att en kris nog inte kommer att förändra samhället:

Jag sa hela tiden under coronan att det ska bli spännande att se vad vi lär oss av det här, men det visade ju sig att vi inte lärde oss särskilt mycket. Vi kan inte räkna med att andra länder är solidariska när alla har det lika problematiskt, vilket är fullt begripligt, men då måste vi ha det i bakhuvudet till vardags också. (Emma)

Informanterna är överens om att det behövs en bättre beredskap, en bättre förståelse för vad som kan hända och vilka konsekvenser det skulle kunna få. Däremot är inte alla informanter överens om allmänhetens och framför allt myndigheters syn på lantbruket. Ingvar menar att det finns en förståelse för lantbrukets utmaningar bland politiker och att fokus snarare borde vara styrmedel för att förbättra lantbrukets förutsättningar:

Resten av befolkningen ser värdet. Det fanns ett förakt för bönder för femtio år sedan, men jag möter aldrig det idag. Jag möter folk från andra delar av näringslivet och politiker, alla är tacksamma och förstående för lantbruket, det är inte där skon klämmer. Det är att vi inte får lönsamheten och att vi inte har några modiga politiker som vågar ta de besluten. (Ingvar)

4.6 Vem ska betala för en bättre beredskap?

I en kris sätts lönsamheten på sin spets eftersom kostnaderna troligtvis kommer att öka när tillgången blir begränsad. Bertil beskriver det så här:

Blir det brist så blir det ju priser därefter. Kommer bli huggsexa om allting som finns. Det kommer ju inte finnas en företagare som har några pengar kvar efter en, två, tre månader. (Bertil)

Bristen på lönsamhet är redan idag ett problem för många lantbrukare och att få en bättre lönsamhet är något som flera av lantbrukarna lyfter som en viktig åtgärd för en mer stabil jordbruksnäring. Lönsamheten gynnar inte bara gårdarna och lantbrukarna själva, en bättre lönsamhet på gårdsnivå kan också ge en rad positiva följd effekter. Med bättre lönsamhet ges större möjlighet att göra investeringar. Investeringar som kan skapa såväl bättre beredskap som en ökad hållbarhet, på både gården och i samhället. David och Daniel, som producerar biogas på sin gård och

är självförsörjande på el och värme samt har två traktorer som drivs på biogas, beskriver det så här:

Bygger du upp cirkulariteten på gården så förbättrar du ju självförsörjningen på gården, det skapar ju mindre sårbarhet och bli i förlängningen också bättre för samhället och mer hållbart. [...] Vi får se hur många fler som hakar på de här tåget, för det är många som bygger anläggningar nu och Klimatklivet har ju varit generöst och skyndat på utvecklingen, det gör ju en jättenytta det ju. Men det är viktigt att det inte kommer kontraproduktiva beslut från politikerna där man ger med ena handen och tar med den andra. Politikerna måste se helheten. (David & Daniel)

Med bättre lönsamhet kan lantbrukaren betala för en bättre beredskap. Den låga lönsamheten i lantbrukssektorn är en sårbarhet som nämnts flera gånger tidigare i denna uppsats och som också konstaterat av bland annat riksdagens rapport *Lantbrukets sårbarhet – en uppföljning* (Sveriges riksdag 2021). Samtidigt menar Remvig och Hansson (2022) att de politiska verktyg som finns för att förbättra lantbrukets lönsamhet ofta är långsiktiga och att det saknas åtgärder för kortsiktiga lösningar. Ingvar menar att bättre lönsamhet bör uppnås genom mer konkurrenskraftiga villkor:

Vi behöver ha ett starkare lantbruk som klarar en kris, som klarar torka, som klarar översvämningar, utan stöd. Då måste vi ha en bättre grundlönsamhet med bättre konkurrenvillkor med övriga EU. I Danmark har de inte obligatorisk betesdrift och kan producera mjölk mer effektivt. Vi köper ost tillverkad på dansk mjölk i Sverige, men vi får inte producera mjölk på samma sätt själva, jag förstår inte logiken i det. En del säger att vi inte kan konkurrera med Europa men det kan vi visst om vi konkurrerade på samma villkor. Vi har inte sämre förutsättningar än några andra. Vi skulle kunna dubbla produktionen utan problem i Sverige om vi hade andra förutsättningar. Det är så oansvarigt, vi äter varje dag någon annans mat. (Ingvar)

Ingvar menar också att lantbruket behöver kunna klara sig utan stöd. Flera av de andra lantbrukarna pratar i stället om att stöden och subventionerna skulle behöva öka i en kris- eller krigssituation. ”Subventionerat mjölkpris och reducerat dieselpris, det måste ju vara värt för oss som producerar att lägga in en högre växel.” säger Fredrik när vi pratar om vilka förändringar som behövs från andra aktörer. Dock har jag inte diskuterat med lantbrukarna vad de anser skulle vara bäst för lantbruket, att ha stöd och subventioner eller inte, eftersom det inte varit en del av mina frågeställningar.

Något som många av samtalen har handlat mycket om är vems ansvar det är att se till att Sverige har en god beredskap:

På ett sätt är det ju bondens ansvar. Men det är hela samhällets intresse att ha en inhemsk livsmedelsproduktion och det är statens ansvar att skapa förutsättningar för det. (Fredrik)

Det är väl de som bestämmer [som har ansvar]. Det är regeringen och riksdagens ansvar att ge oss en bättre beredskap men jag har inte så mycket tillförlit till det. (Gudrun)

En stor del i det hela är ju att vi ska vara rädda om den produktionen vi har i Sverige och då behöver vi bönder stöd från stat och samhälle om det ska funka, om vi ska kunna upprätthålla vår produktion. (David)

Lantbrukarna är genomgående samstämmiga om att det är statens ansvar att ge lantbruket förutsättningar för att kunna upprätthålla produktion i kris eller krig. Flera nämner att det är lantbrukarens eget ansvar att se till att produktionen kan fungera i en krissituation, men att det i förlängningen är statens ansvar att skapa förutsättningarna för detta. För även om bonden har ett elverk och en dieseltank full med diesel så uppstår ändå problem så snart dieseln i tanken börjar sina, om möjligheten att beställa hem mer inte finns eller är knapphändig. Det är här statens ansvar för att ge förutsättningar för lantbruket kommer in.

Utan till exempel statliga diesel- och gödningslager i händelse av allvarliga handelsstörningar spelar det inte så stor roll hur mycket beredskap de enskilda lantbrukarna har när beroendet av diesel och gödning är så stort som det är idag. Dieseltillgången kan ses som en tröskelpunkt för gårdarnas resiliens men det kan även beskrivas som en tröskelpunkt för hela samhällets möjlighet att fungera. Upplyft på samhällsnivå blir det, menar jag, tydligare att se att det är statens ansvar att skapa en bättre beredskap.

5. Slutsatser

Mjölkbönderna som intervjuats i den här uppsatsen menar att en satsning på svenskt lantbruk idag innebär ett bättre försvar i morgon. De har viljan att upprätthålla mjölkproduktion i ett gråzonstillstånd eller krig, men de behöver bättre förutsättningar för att det ska kunna genomföras. Sårbarheterna som bönderna, såväl som tidigare forskning, identifierat sätter käppar i hjulen för både böndernas vilja och deras möjligheter att upprätthålla produktionen om ett gråzonstillstånd eller kris skulle inträffa. Att investera i att reducera sårbarheterna och satsa på ökad resiliens, på gården såväl som i samhället, skulle ge mjölkbönderna ökade möjligheter att upprätthålla Sveriges godaste försvar.

Nedan följer studiens slutsatser presenterade som svar på de tre frågeställningarna.

– *Hur ser svenska mjölkbönder på sin roll i det svenska totalförsvaret?*

Mjölkböndernas roll är att producera mjölk, enligt informanterna i den här studien. I ett gråzonstillstånd skulle de försöka upprätthålla sin mjölkproduktion i den utsträckning det är möjligt. De flesta av de jag har intervjuat skulle också fortsätta att prioritera och fokusera på att upprätthålla just mjölkproduktion och inte ta upp eller gå över till någon annan typ av produktion. Anledningen till detta är främst kunskap: mjölkbönderna är specialiserade på, och har därför främst kunskap kring, mjölkproduktion. En annan väsentlig anledning är att gårdarna är specialiserade på mjölkproduktion, stallar och maskiner är anpassade för just mjölkproduktion och skulle därför fungera dåligt för omställning till annan produktion.

Denna specialisering innebär en risk i sig, när lantbruken i Sverige blir färre och samtidigt mer specialiserade innebär det att allt färre har den kunskap som krävs för en mer diversifierad produktion. Det innebär också att produktionen koncentreras till färre men större gårdar, med helt andra krav och behov i en krigssituation. Samtidigt finns det också små och diversifierade gårdar, vilket innebär att beredskapen kan och behöver se olika ut baserat på vad det är för typ av gård. Lantbrukarens kunskap om den egna gården och dess produktion är en spetskompetens som behövs för att kunna stärka beredskapen på respektive gård.

Få av de intervjuade mjölkbönderna har uttryckt direkt att de upplever att de är en del av totalförsvaret. Samtidigt menar bönderna att de vill fortsätta producera vad de kan med de förutsättningar de har, även i gråzon eller krig. Viljan att upprätthålla produktionen i ett gråzonstillstånd visar på ett starkt försvarsstödjande beteende, något som är viktigt för försvarsförmågan. Deras vilja blir på så sätt en viktig grundsten för Sveriges försvar.

- *Vad upplever svenska mjölkbönder som de största sårbarheterna inom deras verksamhet i händelse av ett gråzonstillstånd?*

Alla intervjuade lantbrukare menar att dieselbrist är det största hotet mot deras verksamhet. Det handlar inte bara om att de själva behöver diesel för att kunna köra sina traktorer och driva reservaggregat om det blir strömavbrott. Dieselbrist skulle kunna innebära att mjölkbilens inte har möjlighet att hämta mjölken på gårdarna varannan dag. Kan inte mjölkbilens komma finns i princip ingen möjlighet att fortsätta med mjölkproduktion i stor skala. Beroendet av mejerierna och mjölkbilens gör mjölkproduktion väldigt sårbar i ett gråzonsscenario med drivmedelsbrist.

Brist på lönsamhet och troliga problem med likviditeten i ett gråzonstillstånd anses också vara en stor sårbarhet. Redan i fredstid är lönsamheten låg för många lantbruk. Något som har en negativ påverkan på såväl möjligheterna till att ha beredskapslager på gårdsnivå som att investera i mer hållbara och samtidigt mer cirkulära alternativ till diesel, som till exempel biogas. Lantbrukarnas uppfattning av att det är beroendet av diesel och den låga lönsamheten som är bland de största sårbarheterna har också redan identifierat av tidigare forskning (Eriksson 2018; Sveriges riksdag 2021).

En tredje sårbarhet som lantbrukarna identifierat är de sårbarheter som finns inbyggda i samhället och den brist på förståelse för lantbrukssektorn som de upplever från såväl allmänhet som myndighet. Ett samhälle som enligt flera av lantbrukarna saknar förståelse för hur maten produceras och hur livsmedelsproduktionen ser ut i Sverige idag. En okunskap som också innebär en oförståelse för hur satsningar på svenskt lantbruk leder till en bättre livsmedelsberedskap.

- *Vilka förändringar anser svenska mjölkbönder behövs för att ge Sverige en bättre livsmedelsberedskap?*

Flera av lantbrukarna har nämnt att det behövs en samhällsförändring med ökad förståelse för lantbrukets förutsättningar och utmaningar. Med en grundkunskap om hur mat produceras blir det lättare att förstå vikten av svensk livsmedelsproduktion i försvarssyfte. Med en bättre inblick i lantbrukssektorn blir sårbarheterna och vad

som behövs för en bättre livsmedelsberedskap också tydligare. Det handlar om en förståelse för att resiliens behöver stärkas på alla nivåer, på gården såväl som i samhället.

Mjölkbönderna är villiga att bidra till totalförsvaret med sina företag, men det ser också utmaningarna med den beredskap som finns idag. Förändringarna som mjölkbönderna anser behövs ger tydliga lösningar på de sårbarheter som de identifierat. Genom beredskapslager av diesel och andra insatsvaror begränsas risken att stå utan diesel och el i ett gråzonstillstånd. Genom att skapa bättre förutsättningar för lantbruket kan en bättre lönsamhet uppnås. Genom att staten tar ansvar för såväl beredskapslager som att ge lantbruket bättre förutsättningar menar mjölkbönderna att de lättare kommer kunna upprätthålla produktionen i krig.

Referenser

- Andersson, I. & Brorsson, K.-Å. (1991). *Jordbrukets sårbarhet nu och för 50 år sedan: En studie på gårdsnivå utförd 1990*. Alnarp: ALA - Arbetsgruppen lantbruk och samhälle, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Antonson, H. & Jansson, U. (2011). Inledning – Jordbruket och skogsbruket under ett föränderligt århundrande. I: Antonson, H. & Jansson, U. (red.) *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900. Studier i de areella näringarnas geografi och historia*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. 23–52.
- Antonson, H. & Larsson, A. (2011). Bidrag, stöd och ersättningar: försörjningsskapande, produktionshöjande och miljöförbättrande åtgärder inom jord- och skogsbruket? I: Antonson, H. & Jansson, U. (red.) *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900. Studier i de areella näringarnas geografi och historia*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. 133–150.
- Arla (2023). *Om Arla*. <https://www.arla.se/om-arla/> [2023-12-28]
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a New Modernity*. London: Sage publications.
- Beck, U. (2000) The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity. *British Journal of Sociology*, 51:79–105.
- Bendt, P., Ehrnstén, T., Ekman, J., Lind, I., Karlberg, L., Widman, M. & Wiklund, J. (2023) *Lantbruket, samhället och den biologiska mångfalden*. Naturskyddsföreningen. https://cdn.naturskyddsforeningen.se/uploads/2023/05/07151342/Lantbruket-samhallet-och-den-biologiska-mangfalden_uppdaterad.pdf [2024-01-20]
- Bennett, E. (2016). Toward a more resilient agriculture. *Solutions: For a sustainable and desirable future*. <https://thesolutionsjournal.com/toward-a-more-resilient-agriculture/> [2024-01-21]
- Bergström, J. (2016). Vem bär ansvaret för samhällets katastrofriskreducering? I: Ullberg, S.B., & Becker, P. (red.) *Katastrofriskreducering – Perspektiv, praktik, potential*. Lund: Studentlitteratur. 81–104.
- Clapp, J. (2017). Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense. *Food Policy*, 66, 88–96. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2016.12.001>
- Clapp, J. & Moseley, W.G. (2020). This food crisis is different: COVID-19 and the fragility of the neoliberal food security order. *The Journal of peasant studies*, 47 (7), 1393–1417. <https://doi.org/10.1080/03066150.2020.1823838>
- Cote, M. & Nightingale, A. J. (2012). Resilience thinking meets social theory: Situating social change in socio-ecological systems (SES) research. *Progress in Human Geography*, 36 (4), 475–489. <https://doi.org/10.1177/0309132511425708>

- Creswell, J.W. & Creswell, J.D. (2018). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Fifth edition. Los Angeles: Sage publications.
- Davies, S., Petterson, T. & Öberg, M. (2023). Organized violence 1989-2022, and the return of conflict between states. *Journal of Peace Research*. 60(4).
<https://doi.org/10.1177/00223433231185169>
- Dir. 2022:33 *En ny livsmedelsberedskap*. Regeringskansliet.
- Ds 2017:66 *Motståndskraft: Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025*. Regeringskansliet
- Ds 2023:34 *Kraftsamling: Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret*. Regeringskansliet.
- Enander, A. (2018). *Människors förhållningssätt till risker, olyckor och kriser*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Eriksson, C. (2016). Jordbrukspolitik – från överproduktion till bristande självförsörjning. I: Silander, D. & Öhlén, M. (red.) *Svensk politik och EU: hur svensk politik har förändrats av medlemskapet i EU*. Stockholm: Santérus.
- Eriksson, C. (2018). *Livsmedelsproduktion ur ett beredskapsperspektiv. Sårbarheter och lösningar för ökad resiliens*. (SLU Future Food Reports 1). Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet. https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/fu-food/publikationer/future-food-reports/ff-reports-1_eriksson_livsmedelsproduktion-ur-ett-beredskapsperspektiv.pdf [2023-09-22]
- FAO (2023). Ukraine. <https://www.fao.org/faostat/en/#country/230> [2024-01-06]
- Flygare, I.A. & Isacson, M. (2003). *Jordbruket i välfärdssamhället* (Det svenska jordbrukets historia, band 5). Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag
- Flygare, I. A. (2011). Svenska småbruk: ett bestående inslag på landsbygden. I: Antonson, H. & Jansson, U. (red.) *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900. Studier i de areella näringarnas geografi och historia*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademin. 70–87.
- Gurgel, A.C., Reilly, J. & Blanc, E. (2021). Agriculture and forest land use change in the continental United States: Are there tipping points? *iScience*, 24 (7), 102772–102772. <https://doi.org/10.1016/j.isci.2021.102772>
- Hajdu, F., Eriksson, C., Waldenström, C. & Westholm, E. (2020). *Sveriges förändrade lantbruk – Lantbrukarnas egna röster om förändringar sedan 1990-talet och strategier inför framtiden*. (SLU Future Food Reports 11). Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet. https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/fu-food/publikationer/future-food-reports/slu-futurefood_rapport_11.pdf [2023-09-22]
- Hedman, K. (2023). *Motståndskraftiga lantbrukare i ett sårbart samhälle: En undersökning av riskuppfattning och resiliens på svenska mjölkgårdar*. Kandidatuppsats, Agronomprogrammet. Sveriges lantbruksuniversitet. https://stud.epsilon.slu.se/19013/1/hedman_k_20230621.pdf [2023-12-10]
- Holling, C.S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 4 (1973), 1-23. <https://www.jstor.org/stable/2096802>
- Inglis, D. & Thorpe, C. (2019). *An invitation to social theory*. Second edition. Cambridge: Polity press.

- Jonsson, D.K. (2018). *Typfall 5: Utdragen och eskalerande gråzonsproblematik Komplettering av hotbildsunderlag i utvecklingen av civilt försvar*. (FOI Memo 6338) Totalförsvarets forskningsinstitut. <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20MEMO%206338> [2024-01-19]
- Jonsson, D.K., Eriksson, C., Ingemarsdotter, J., Rossbach, N.H. & Wedebrand, C. (2023). *Gråzonslägen i krig och fred*. (FOI-R--5447--SE). Totalförsvarets forskningsinstitut. <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--5447--SE> [2023-12-15]
- Jonsson, D.K., Ingemarsdotter, J., Johansson, B., Rossbach, N.H., Wedebrand, C. & Eriksson, C. (2019). *Civilt försvar i gråzon*. (FOI-R--4769--SE). Totalförsvarets forskningsinstitut. <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--4769--SE> [2023-12-13]
- Jonsson, D.K. & Wedebrand, C. (2021). *Svenskarnas försvarsvilja*. (FOI-R--5206--SE) Totalförsvarets forskningsinstitut. <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--5206--SE> [2023-12-19]
- Karlsson, A.-M. (2023). *Fascinerande fakta om mjölkkor, mjölkföretag och mjölkproduktion de senaste 40 åren*. <https://jordbruketisiffror.wordpress.com/2023/02/01/fascinerande-fakta-om-mjolkkor-mjolkforetag-och-mjolkproduktion-de-senaste-40-aren-2/> [2023-12-28]
- Lenton, T.M. (2011). Early warning of climate tipping points. *Nature climate change*, 1 (4), 201–209. <https://doi.org/10.1038/nclimate1143>
- Lindberg, M., Lundström, J., Albiñ, A., Gustafson, G., Bertilsson, J., Rydhmer, L., Åhman, B. & Magnusson, U. (2020). *Djurens roll för livsmedelsförsörjningen i en föränderlig miljö – utmaningar och kunskapsbehov*. (SLU Future Food Reports 12). Sveriges lantbruksuniversitet. https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/fu-food/publikationer/future-food-reports/slu-futurefood_rapport_12.pdf [2023-10-17]
- Lingheimer, I., Jirskog, E., Johansson, K., Lannhard Öberg, Å. & Törnquist, M. (2016). *Marknadsöversikt – mjölk och mejeriprodukter*. (Rapport 2016:11) Jordbruksverket. https://www2.jordbruksverket.se/download/18.5685a02615476aa525de9ed6/1462367226739/ra16_11.pdf [2023-12-28]
- LRF (2023a). *Från Sverige, för Sverige*. <https://www.lrf.se/forsverige> [2024-01-20]
- LRF (2023b). *LRF:s kampanj "Från Sverige, för Sverige"* [fotografi]. Använd med upphovspersonens tillstånd.
- Lundquist, A. (2022). *Försvarsvilja och samhällets skyddsvärden*. (Rapport till MSB). Kantar Sifo. <https://www.msb.se/contentassets/7674bc5a867143e2825b7a55b8d07fd7/kantar-public-forsvarsvilja-och-samhallets-skyddsvarden-juni-2022.pdf> [2023-12-14]
- Martiin, C. (2019). *Mjölk och mejeri i ett förändligt samhälle*. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/futurefood/temasidor/sustainable-diets/mer-lasning-om-mjolk/mjolk-och-mejeri-i-ett-foranderligt-samhalle/> [2023-12-29]
- Moberg, F. & Simonsen, S.T. (2014). *Vad är resiliens? En introduktion till forskning om social-ekologiska system*. Stockholm Resilience Center.

- https://www.stockholmresilience.org/download/18.bc93e6614373c93508e98/1459560235322/SU_SRC_vadarresiliens_low.pdf [2024-01-20]
- MSB (2023). *Lista med viktiga samhällsfunktioner – Utgångspunkt för att stärka samhällets beredskap.* (MSB1844). Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. <https://www.msb.se/sv/publikationer/identifiering-av-samhallsviktig-verksamhet--lista-med-viktiga-samhallsfunktioner/> [2023-12-15]
- MTFA (2023). *Uppföljning och utvärdering av ny struktur för civilt försvar och samhällets krisberedskap: Delredovisning 1.* Myndigheten för totalförsvarsanalys. <https://www.mtfa.se/rapporter.html> [2024-01-03]
- Olofsson, A., Giritli Nygren, K. & Öhman, S. (2016). Samhällets sårbarhet och resiliens: en kritisk begreppsgranskning ur ett intersektionellt perspektiv. I: Ullberg, S.B., & Becker, P. (red.) *Katastrofriskreducering – Perspektiv, praktik, potential.* Lund: Studentlitteratur. 61–80.
- Prop. 1989/90:146 *Om livsmedelspolitiken.* Regeringskansliet.
- Prop. 1998/99:74 *Förändrad omvärld – omdanat försvar.* Regeringskansliet.
- Prop. 2014/15:109 *Försvarspolitikens inriktning – Sveriges försvar 2016–2020.* Regeringskansliet.
- Prop. 2020/21:30 *Totalförsvaret 2021–2025.* Regeringskansliet.
- Rabbi, M.F., Ben Hassen, T., El Bilali, H., Raheem, D. & Raposo, A. (2023). Food Security Challenges in Europe in the Context of the Prolonged Russian–Ukrainian Conflict. *Sustainability*, 15, 4745-. <https://doi.org/10.3390/su15064745>
- Remvig, S. (2023). *Strategier för företagsutveckling: drivkrafter och ekonomiska effekter av diversifiering i lantbruksföretag: en populärvetenskaplig sammanfattning.* (Rapport 2023:4) Alnarp: Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap, Sveriges lantbruksuniversitet. <https://doi.org/10.54612/a.30ujui469q>
- Remvig, S. & Hansson, P. (2022). *Prisökningar på lantbrukets insatsvaror – utmaningar och åtgärder.* (SLU Future Food Reports 17). Sveriges lantbruksuniversitet. https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/fu-food/publikationer/future-food-reports/slu-futurefood_rapport17_prisokningar-pa-lantbrukets-insatsvaror.pdf [2024-01-20]
- Robson, C. & McCartan, K. (2016). *Real world research: a resource for users of social research methods in applied settings.* Fourth Edition. Hoboken: Wiley.
- SFS 1992:1403. *Lagen om totalförsvar och höjd beredskap.* Försvarsdepartementet.
- SJVFS 2019:18 *Jordbruksverkets föreskrifter och allmänna råd om nötkreaturshållning inom lantbruket.* Statens jordbruksverk.
- SOU 2024:8. *Utredningen om en ny livsmedelsberedskap. Livsmedelsberedskap för en ny tid.*
- SLU (2023). *SustAnimal.* <https://www.slu.se/site/sustainimal/> [2024-01-20]
- Sveriges riksdag (2021). *Lantbrukets sårbarhet – en uppföljning* (Rapport från riksdagen 2020/21:RFR7) Sveriges riksdag.
- Säkerhetspolisen (2023). *Orolig omvärld ökar hotet mot Sveriges säkerhet.* <https://sakerhetspolisen.se/ovriga-sidor/nyheter/nyheter/2023-02-22-orolig-omvarld-okar-hotet-mot-sveriges-sakerhet.html> [2023-12-10]

- Tallberg, J. (2020). EU:s politiska system. 7:e uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25b05/1555332112063/God-forskningssed_VR_2017.pdf [2023-10-16]
- Växa (2023). *Lönsamhetsutveckling*. <https://www.vxa.se/toppmeny/lonsamhet/lonsamhetsutveckling/> [2024-01-20]
- Wedebbrand, C. & Andersson, H. (2023). *Den svenska allmänhetens hemberedskap och försvarsvilja – Översiktliga resultat från en enkätundersökning genomförd år 2022*. (FOI-R--5450--SE) Totalförsvarets forskningsinstitut.
<https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--5450--SE> [2023-12-18]
- Wedebbrand, C. & Jonsson, D.K. (2021). *Försvarsvilja i teori och praktik – Om försvarsviljans betydelse*. (FOI-R--5155--SE) Totalförsvarets forskningsinstitut.
<https://foi.se/rest-api/report/FOI-R--5155--SE> [2023-12-18]
- Wunderling, N., Donges, J.F., Kurths, J. & Winkelmann, R. (2021). Interacting tipping elements increase risk of climate domino effects under global warming. *Earth system dynamics*, 12 (2), 601–619. <https://doi.org/10.5194/esd-12-601-2021>

Populärvetenskaplig sammanfattning

”Bönder är ett grubblande folk” var det någon som sa när jag berättade om mitt uppsatsarbete, och det måste jag instämma i. Inte bara har lantbrukarna jag intervjuat i denna studie haft djupgående funderingar kring hur de själva och deras gårdar skulle fungera och hantera en kris. De har också grubblat kring hur resten av samhället skulle påverkas. Lantbrukarna jag intervjuat har oroat sig för hur människor i städerna ska klara av en kris eller ett krig när de har så bristande kunskap kring hur och var maten produceras. En oro som bottnar sig i en medvetenhet om hur sårbart samhället är och det stora beroendet av insatsmedel och transporter som samhället är uppbyggt av.

Svenskt lantbruk och livsmedelsproduktion är, precis som samhället i stort, sårbara i de flesta krissituationer. Mjölkproduktion, som den här uppsatsen fokuserar på, är ur ett beredskapsperspektiv en viktig primärproducent eftersom produktionen leder till en rad livsmedel som mejerivaror och köttprodukter. Samtidigt är mjölkproduktion helt beroende av ständiga transporter främst i form av mjölkbilen som hämtar mjölken på gården varannan dag.

Den här uppsatsen har som syfte att bidra med kunskap och insikt i hur svenska mjölkbönder ser på sina möjligheter att upprätthålla produktion i händelse av krig. Resultaten bygger på semi-strukturerade intervjuer med femton mjölkbönder på totalt tio mjölkgårdar i Sverige. För att understödja intervjuerna har ett fiktivt scenario där Sverige befinner sig i ett gråzonstillstånd mellan krig och fred använts.

Mjölkbönderna i studien har ett starkt försvarsstödande beteende, utifrån de förutsättningar som finns skulle de med sin kunskap och anpassningsförmåga försöka upprätthålla mjölkproduktion så långt det är möjligt. Samstämmigt med tidigare forskning visar studien att beroendet av diesel och den låga lönsamheten inom lantbrukssektorn utgör de största sårbarheterna, vilket ger negativa följeffekter för både lantbrukarnas och samhällets livsmedelsberedskap. För en bättre beredskap önskar sig mjölkbönderna en ökad förståelse för deras produktion, tydligare styrmedel och bättre förutsättningar, så de kan fortsätta producera livsmedel även i kris eller krig.

Tack

Jag vill börja med att tacka till alla Sveriges lantbrukare som varje dag ser till att vi har mat även i morgon. Sedan såklart ett stort och varmt tack till de mjölkbönder jag intervjuat i den här uppsatsen och som välkomnat mig till sina gårdar. Uppsatsen hade inte blivit vad den är idag utan mina förträffliga handledare som coachat mig igenom det här arbetet, stort tack för det! Sist men absolut inte minst vill jag också tacka Frida som varit min vapendragare, inte bara under arbetet med den här uppsatsen, utan under hela utbildningens gång. Tack ♥

Bilaga 1

Intervjuguide

Info om gården:

Produktion

Hur drivs gården idag? Hur länge har du/ni drivit gården? Vad har ni genomfört för förändringar på gården under din drift av den? Hur många djur? Egen rekrytering av kvigor? Föder ni upp tjurkalvarna själva? Hur många jobbar på gården? Eko eller konventionellt? Egen förädling? Hur ser framtiden ut och vem ska ta över gården?

Beroenden

Nivå av självförsörjning på insatsmedel? Hur mycket av fodret produceras på gården? Elverk? Andra energikällor? Drivmedelstank på gården? Leveranser? Hantverkare och reparatörer?

Erfarenhet och kunskap

Vad har du/ni för utbildning? Utbildning/kurs inom kris/riskhantering? Erfarenheter av en större kris? Strömavbrott, djursmitta, stormpåverkan osv. Vad ser du som de största hoten mot er verksamhet?

Scenario:

(Lantbrukaren/lantbrukarna läser igenom scenariot)

Vad är det första du tänker på?

Förändringar

Vilka förändringar skulle behöva göras för att kunna upprätthålla produktionen i scenariot? Minska ner/göra om produktionen? Försöka producera fler eller färre livsmedel? Utöka till andra djurslag eller skala ner och prioritera? Påverkar förändringarna djurhälsan och smittskyddet? Finns det regler eller lagkrav som du skulle behöva/vilja kunna undvika?

Ansvar och aktörer

I scenariot har statsministern bett er att upprätthålla och om möjligt öka er produktion? Vad tänker ni kring det? Vems ansvar är det att befolkningen har tillgång till mat i ett sådant här scenario? Att producera livsmedel blir en viktig del av Sveriges försvar i en krissituation, hur tänker du kring att du är en del av försvaret i ett sådant läge?

Om vi utgår från att ni skulle vilja upprätthålla eller öka produktionen, vem tror du att du skulle vända dig till för att diskutera era möjligheter att fortsätta producera eller öka produktionen? Vad behövs från stat/myndigheter respektive kommunen för att ni ska kunna upprätthålla produktionen? Vad behövs från andra aktörer som LRF, livsmedelsindustrin (mejeri/slakteri mm), rådgivare eller andra?

Matförsörjning och produktion

Om vi utgår från att ni skulle vilja öka er produktion eller bidra på största möjliga sätt till livsmedelsförsörjningen, vad skulle ni kunna öka produktionen av? Skulle ni kunna producera färdiga livsmedel? Vad finns det för möjligheter till egen förädling av mejeriprodukter? Möjligheter att slakta djur och lagra kött? Styra om växtodlingen till mer av grödor som går till humankonsumtion? Många runt omkring skulle säkert bli mer beroende av att få sin mat från er gård i ett sådant här scenario. Hur ser ni på er roll i den lokala livsmedelskedjan?

Gården i samhället

Vilka resurser har ni på gården som skulle kunna vara till nytta, på andra sätt än att producera mat, i en sådan här situation? Kan marken användas till annat? Kan er maskinpark eller era byggnader användas till annat? Din kunskap? Vad finns det för relationer idag? Vilka tjänster utför gården till samhället och tvärt om? Hur skulle samhället/den närliggande bygden kunna hjälpa er i ett sådant här scenario?

Försök fånga upp:

- Hur risk och kris uppfattas och vad det kan bero på
- Försvarsvilja och ansvarskänsla över att producera mat
- Relation till närliggande samhälle och samhällsfunktioner
- Förtroende för offentliga institutioner och andra aktörer på marknaden

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Du hittar en länk till SLU:s publiceringsavtal på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.